

IN MEMORIAM

JANEZ KRAMAR (1911-2002)

Sredi aprila t.l. je v visoki starosti 91 let vrste primorskih muzealcev in zgodovinarjev zapustil prof. Janez Kramar, nekdanji ravnatelj Pokrajinskega muzeja v Kopru, zgodovinar in raziskovalec, avtor številnih del iz zgodovine Slovenskega primorja in Istre 19. in 20. stoletja.

Rodil se je 6. maja 1911 v Ljubljani. Vedoželjnost in želja po izobrazbi sta ga kljub pomanjkanju in revščini najprej vodili na klasično gimnazijo, ki jo je dovršil leta 1932, nato pa na ljubljansko Filozofsko fakulteto, kjer je februarja 1940 diplomiral iz zgodovine in geografije. Že med študijem se je preživljal z inštrukcijami, po diplomi pa je po dolgem iskanju dobil mesto honorarnega profesorja na meščanski šoli v Št. Lenartu v Slovenskih goricah in nato v Črnomlju, kjer ga je zatekla italijanska okupacija. Od aprila 1941 do marca 1942 je ostal brezposeln, maja istega leta pa je odšel v partizane. Bil je borec Belokranjskega odreda, Cankarjeve in Tomšičeve brigade, proti koncu vojne pa predavatelj v oficirski šoli Glavnega štaba NOV in POS oziroma v njegovem organizacijskem oddelku. Bil je tudi sodelavec Znanstvenega inštituta pri SNOS (1944-1945).

Strokovna izobrazba in usmerjenost v zgodovino-pisje sta ga takoj po osvoboditvi še v oficirski uniformi privedli najprej v Zgodovinski oddelek IV. armade v Ljubljani, nato pa v Beograd v Zgodovinski oddelek generalštaba JLA, ki je po reorganizaciji postal Vojno-zgodovinski inštitut.

Februarja 1948 se je vrnil v Ljubljano, kjer je prevzel vodenje takratnega Muzeja narodne osvoboditve in obenem opravljal tudi vrsto drugih funkcij na področju muzealstva, arhivistike in spomeniškega varstva. Bil je član zveznega medmuzejskega sveta (imenovan 16. sseptembra 1949), član Muzejskega sveta LRS, član uprave Zveze muzejskih društev (1949-1954), član iniciativnega odbora za ustanovitev Društva muzealcev in konservatorjev LRS (1951) in prvi predsednik tega društva (1952). Napisal je vrsto razprav in člankov o nalogah muzejev, o muzejih NOB. Kot član arhivskega sveta LRS v letih 1949-1952 pa je reševal tudi vprašanja vračanja arhivov.

Že med NOB je zbiral spominsko gradivo borcev in aktivistov in zbrano gradivo aprila 1945 predal Znanstvenemu inštitutu pri SNOS. Kot šef zgodovinskega oddelka pri štabu IV. armade je organiziral zbiranje gradiva za zgodovino NOV in POS. Isto delo je nadaljeval v Beogradu, najprej pri Zgodovinskem oddelku generalštaba JLA, pozneje pri Vojno-zgodovinskem inštitutu,

kjer je tudi rešil arhiv generalštaba bivše kraljeve jugoslovanske vojske pred uničenjem.

Največ časa je po vrnitvi v Ljubljano posvetil zgodovino-pisju osvobodilnega boja. Kronologija tega boja je izšla pod naslovom Naši veliki dnevi (Borec 1953). Za vojaški zgodovinski inštitut je napisal sestavka: Situacija v okupirani Sloveniji aprila 1941 in Prikaz osvobodilnega boja na Slovenskem od septembra 1942 do julija 1943. Napisal je opombe v 3. knjigo Spominov na partizanska leta in daljšo razpravo Razvoj OF v ljubljanski pokrajini leta 1941 (Borec 1961).

Najplodnejše in najbolj ustvarjalno obdobje njegovega življenja pa je povezano s Koprom, kjer je prevzel mesto ravnatelja takratnega Okrajnega muzeja in ga je vodil v letih od 1956 do 1974.

Petdeseta in šestdeseta leta so bila v Kopru čas, ko je na novo zaživela večina kulturnih ustanov, ki so morale postoriti in dohiteti marsikaj tistega, kar je bilo v času fašizma slovenskemu življu onemogočeno ali nasilno odvzeto, v prvih povojnih letih pa povezano s hudimi materialnimi in kadrovske težavami. S prihodom Janeza Kramarja si je muzejska ustanova izoblikovala dokaj ambiciozen načrt ureditve razstavnih, upravnih, depojskih in preostalih prostorov, obenem pa na široko odprla vrata strokovni in ljubiteljski javnosti s številnimi razstavami, znanstvenimi srečanji in prireditvami ter

Janez Kramar

postala priljubljeno kulturno žarišče, ki je oplajalo tudi širšo oklico in primorske kraje z obeh strani meje.

V enem od svojih prvih člankov po prevzemu ravnateljskega mesta je zapisal, da bo potrebno več desetletij dolgo muzejsko politiko korenito spremeniti ter na novo ovrednotiti velike količine arhivsko-knjižnega in muzejskega gradiva in povsem preoblikovati muzejske zbirke, ki naj bi bile plod resničnih znanstvenih in strokovnih proučevanj, pri tem pa je zlasti izpostavil kompleksen prikaz protifašističnega in narodnoosvobodilnega boja istrskih Slovencev in Primorcev ter boj za priključitev k matični domovini.

Ob svojem angažiranem muzejskem delu, ki je do leta 1966 vključevalo tudi spomeniškovarstveno področje, se je usmerjal predvsem v znanstveno raziskovanje, ki ga je zaradi pomanjkanja arhivskih virov v domačih arhivih vodilo tudi v Trst, Benetke, Rim in na Dunaj, tako da je že v tistih letih nastajal zajeten arhivski in dokumentarni fond, ki mu je kasneje omogočil pripravo in izdajo obsežnih monografskih del iz obdobja 19. in 20. stoletja.

Svoje izsledke v Kopru je objavljaval v glavnem v lokalnem časopisju in revialnem tisku, tako v Slovenskem Jadranu, Primorskem dnevniku, Primorskih novicah, Jadranskem koledarju in reviji Obala. Med pomembnejše prispevke sodijo: Prvi partizani na Primorskem, Po stopinjah Brkinske čete, Narodna zaščita, S poti Gregorčičeve brigade po Beneški Sloveniji, NOB v socerbskem okraju, Pinko Tomažič, Ob 30-letnici II. tržaškega procesa, Partizansko šolstvo v Slovenski Istri, Leto 1932 – revolucionarno leto Slovenske Istre, Narodnoosvobodilni tisk v Slovenski Istri od oktobra 1941 do maja 1943, Komanda mesta Koper itd.

Njegovo dosledno upoštevanje zgodovinskih virov, ki so zlasti pri obravnavi narodnoosvobodilnega boja ovrgli nekatere stereotype, je v obdobju, ko je zlasti lokalna partijska struktura prek svojih zgodovinskih komisij zgodovinsko stroko pogosto vpregala v svoj voz, izzvalo polemike z nekaterimi udeleženci NOB, pritiske nekaterih političnih struktur in končno leta 1974 tudi njegovo predčasno upokožitev, ki pa ga ni odvrnila od nadaljnega znanstvenoraziskovalnega dela.

V naslednjih, bolj mirnih in sproščenih letih so ob podpori in zavzetosti uredništva Založbe Lipa v Kopru za izdajanje domoznanske literature začela izhajati temeljna Kramarjeva zgodovinska dela: Marezige – trdnjava slovenstva v Istri 1861-1930, ki je izšlo v počastitev praznika občine Koper 15. maja 1982, Izola mesto ribičev in delavcev (1987) in Narodna prebuja istrskih Slovencev (1991).

Problematiki narodnoprebudnega gibanja istrskih Slovencev se je Janez Kramar izčrpnije posvetil že leta 1971 s publikacijo Prvi tabor v Istri, ki je izšla ob 100-letnici kubejskega tabora, leta 1979 pa je izšel njegov daljši sestavek o narodni prebui na območju dekanske občine v krajevem zborniku Dekani v preteklosti in

danes. Vsekakor pa je iz tega področja ključno njegovo delo Narodna prebuja istrskih Slovencev, ki sta ga leta 1991 izdala Založba Lipa Koper in Založništvo Tržaškega tiska ter zajema politični, gospodarski, narodnostni in kulturni razvoj istrskih Slovencev od dunajskega kongresa 1814/15 do propada Avstro-Ogrske leta 1918.

Nič manj pomembno ni monografsko zgodovinsko delo o Izoli, ki je pri Založbi Lipa izšlo leta 1987. O njem je prof. dr. Vasilj Melik zapisal, da je zgodovinska kontinuiteta, kakor jo pozna le malo naših mest, avtorju omogočila, da je v svoj oris zajel tako mesto kot okolico v vsej njuni narodnostni in socialni dvojnosti in povezavi. Knjiga je pisana po virih, ki jih je avtor dolga leta skrbno zbiral v domačih in tujih arhivih, to pa ji daje še posebno vrednost, saj je opremljena z vsem znanstvenim aparatom. Dr. Ferdo Gestrin pa je poudaril, da je pomen tega obsežnega dela že zgolj v tem, da je z njim to zanimivo in lepo obalno mesto pravzaprav prvič dobilo celostni opis svoje zgodovine, ki zaobjema vse bistvene sestavine razvoja mesta ter življenja njegovega prebivalstva. Avtor je znal povezati v sintezo mnoge podrobnosti iz vsakdanjega življenja in pripraviti besedilo, ki ima vso znanstveno težo, a je hkrati blizu vsakemu bralcu.

Ob tem pa se je prof. Janez Kramar posvečal tudi starejši zgodovini Slovenske Istre; med drugim je pripravil krajši zapis o zgodovini Kopra (Jadranski koledar, 1969), o zdravstveni službi v Kopru pod Benetkami (Zdravstveni vestnik, 1971) in o Slovenski Istri pod Napoleonom (Vodič Pokrajinskega muzeja Koper, 1973). Poleg tega je za Krajevni leksikon Slovenije I (1968) pripravil okrog 40 prispevkov, največ za občino Koper.

Kljub visokim letom je še nadalje ostajal dejaven in privržen zgodovinski stroki. Leta 1989 je postal član Zgodovinskega društva za južno Primorsko, v njem vsa leta aktivno deloval in podpiral društvena prizadevanja, da bi zgodovinski stroki tako v ožjem prostoru Slovenske Istre kakor v širšem nacionalnem prostoru zagotovil tisto mesto med humanističnimi strokami, ki ji nedvomno pripada.

Ob krajših sestavkih, kot npr. Ribja industrija v Izoli v letih od 1945 do 1954 (Annales, 1992), se je lotil predvsem dopolnjevanja in urejanja gradiva za II. del obsežne monografije o Izoli z delovnim naslovom "Izola. Zgodovina občine od 1. maja 1945 do ustanovitve Republike Slovenije 25. junija 1991", hkrati pa je pripravljaval obsežno delo "Primorski in istrski železničarji 1857-1947". Žal je spomladi leta 2002 dočakal le še natis, ne pa več predstavitve tega dela, monografsko delo o zgodovini Izole po drugi svetovni vojni v založništvu ZRS Koper in Zgodovinskega društva za južno Primorsko pa izide postumno v jeseni 2002.

Ob tako obsežnem, dragocenem in pomembnem življenjskem opusu je prof. Janez Kramar doživel priznanje in oddolžitve javnosti: občine Koper, Izola in Piran so mu leta 1999 podelile Kocjančičevo nagrado, ki jo podeljujejo za posebne dosežke pri oblikovanju,

raziskovanju in ohranjanju kulturne identitete Slovenske Istre. Po Srečku Vilharju in dr. Miroslavu Pahorju z Janezom Kramarjem odhaja tista generacija, ki je v Slovenski Istri polagala temelje slovenskemu zgodovino-pisju. Ustvaril je bogat in dragocen opus ter obsežno delo, s katerim bo za zmerom zapisan v anale primorskega zgodovino-pisja in muzealstva.

Janez Kramar – bibliografija

Članki in razprave

- Slovenska vojaško-partizanska bolnica "Franja", varstvo spomenikov, IV, Ljubljana 1951-52, s. 7-12.
- Muzej narodne osvoboditve odgovarja, Slovenski poročevalec št. 287, 9. XII. 1951.
- Ljubljana v borbi, Tovariš št. 43, VIII/1952, s. 853-854.
15. maj – dan zmage naših narodov, Borec št. 5, IV/1952, s. 138-140.
- Prvi maji so v naši osvobodilni vojni dostojno zapisani vredno svetlih tradicij našega delavskega razreda, Delavska enotnost št. 18-19, XI/1952 (1. IV).
- Slovenska partizanska četa "Ivana Cankarja" v Srbiji 1941. leta, Borec št. 7, IV/1952, s. 218-221.
- Slovenske in hrvatske brigade v protiofenzivi, Tovariš št. 37, VIII/1952, s. 684-685.
- Še o naših arhivskih problemih, Naši razgledi št. 1, 17. I. 1953, s. 16-17.
- Bela krajina – kovačnica vojaških kadrov, Borec št. 7/1954, s. 270-274.
- Organizirano ropanje dobre krvi, Ljubljanski dnevnik, 7. maj 1955.
- Muzej narodnoosvobodilne borbe v Kopru, Slovenski Jadran št. 33, Koper 1956, (10. VII), s. 5.
- Ob 15. obletnici smrti heroja Pinka Tomažiča, Slovenski poročevalec št. 294, (15. XII.) 1956.
- Navdušila me je trdna vera (Gradivo za zgodovino NOB v koprskem okraju), Slovenski Jadran št. 29, Koper 1957 (19. VII.), s. 6.
- Vročina pod pepelom, Slovenski Jadran št. 52, Koper 1957 (30. XII.), s. 12 /Ob razstavi dokumentov iz NOB v koprskem muzeju/.
- Nova muzejska pota – Bori 1957, s. 59-61.
- Borba je rodila junakinje, Slovenski Jadran št. 11, Koper 1957 (8. III.), s. 7.
- Naš praznik, Slovenski Jadran št. 48, Koper 1957 (29. XI.), s. 6.
- Navdušila me je trdna vera (Gradivo za zgodovino NOB v koprskem okraju), Slovenski Jadran št. 29, Koper 1957 (19. VII.), s. 6.
- Himmlerjev sveženj št. 68, Slovenski poročevalec, 21. julij 1958, št. 170/1958 (21. VII.).
- Svetla luč v Gabrovici. Velika obletnica narodnoosvobodilnega boja na Primorskem, Slovenski Jadran št. 27, Koper 1958 (11. VII.), št. 28 (18. VII.).
- Dan vstaje slovenskega ljudstva, Slovenski Jadran št. 28, Koper 1959 (17. VII.), s. 7-10.
- Razvoj OF v Ljubljanski pokrajini leta 1941, Borec št. 6, Ljubljana 1961, s. 317-319, št. 7-8, s. 401-403, št. 9, s. 472-474, št. 10, s. 533-535.
- Tajna štabna zadeva, Delo, št. 175, 28. VI. 1961.
- V osvobodilni boj za domačo grudo. Zgodovinsko gradivo iz prvih dni narodnoosvobodilnega boja na Primorskem. Slovenski Jadran, leto X, št. 5, Koper, 27. januar 1961, s. 9.
- Prvi partizani na Primorskem, Slovenski Jadran, leto X, št. 6-14, Koper, 3. febr. – 31. marec 1961.
- Narodna zaščita – naša zaledna vojska, Delo št. 112, (24. IV.) 1961, s. 3.
- Nemški nacizem in biološka krepitev, Delo št. 209 (2. VIII.) 1961, s. 7.
- Prvi dnevi Cankarjeve brigade, Delo št. 266, (28. IX.) 1961, s. 5.
- Usodni pomen lastne borbe, Primorske novice I/1963, št. 12 (19. VII.).
- Bogomir Magajna – partizanski borec, Slovenski Jadran št. 15, Koper 1963 (5. IV.), s. 5.
- Gregorčičeva brigada v Beneški Sloveniji, Primorske novice I/1963, št. 7 (14. VI.), s. 9.
- Odgovor pisca članka "Partizanska zbirka", Primorske novice I/1963, št. 23 (4. X.).
- Okoli oko, zob za zob (iz povelja nemškega armadnega zbora št. 1), Primorske novice I/1963, št. 11 (12. VII.).
- Partizanska zibelka, Primorske novice I/1963 št. 17 (23. VIII.), št. 19 (6. IX.).
- Tolminski puntarji. Ustanovitev Gradnikove brigade in prve borbe njenih bataljonov. Primorske novice I/1963, št. 10 (5. VII.).
- Po stopinjah Brkinske čete. Zapiski iz narodnoosvobodilnega boja na Primorskem. Slovenski Jadran, leto X. št. 16-30, Koper, 14. aprila – 20. julij 1963.
- Predolg dan udarne brigade Simona Gregorčiča na Kovačičevi planini, Primorske novice, leto I, št. 3-5, Koper-Nova Gorica, 15. maj – 31. maj 1963.
- Partizanska zibelka, Primorske novice, leto I, št. 17, Koper – Nova Gorica, 23. avgust – 6. september 1963.
- Odgovor pisca članka "Partizanska zibelka", Primorske novice, leto I, št. 33, Koper – Nova Gorica, 4. oktober 1963.
- Vstaja primorskega ljudstva, Primorske novice I/1968, št. 38 (14. IX.), s. 4-5.

- Vstaja v Brkinih in Slovenski Istri, Večer 1968 (14. IX.) št. 216, št. 218 (17. IX.).
- Oskar Kovačič, organizator NO gibanja na Primorskem, Primorski dnevnik, leto XXIV, št. 297 (7190), Trst, 24. december 1968, s. 9-12.
- Kulturna dediščina ob Slovenski obali, Jadranski koledar, Trst 1968, s. 147-159.
- Štirinajst dni svobode / Vstaja na Primorskem in v Istri septembra 1943, Jadranski koledar, Trst, 1968, s. 49-67.
- Zgodovina Kopra, Jadranski koledar, 1969, s. 195-208.
- Leto 1932 – revolucionarno leto Slovenske Istre, Obala 1, 2, Koper 1969, s. 27-33, 43-47.
- Narodnoosvobodilni tisk v Slovenski Istri, Obala 5-6, Koper 1970, s. 49-54.
- Helena Šimonka – Glasnik SED 1970, št. 3, s. 32.
- V spomin tihi delavki, Obala 1970 št. 5/6, s. 40-41.
- Zdravstvo v Kopru pod Benečani, Zdravstveni vestnik 1971, št. 4, s. 163-165.
- Narodnoosvobodilni odbori v socerbskem okraju, Jadranski koledar, Trst 1971, s. 159-174.
- Pinko Tomažič. Ob 30-letnici II. tržaškega procesa, Obala 12, Koper 1971, s. 15-23.
- Goloroki nad fašiste. Ob 50. obletnici upora v Marezigah, Delo 16. V. 1971, št. 130, s. 4.
- "Kako je bilo v Marezigah". Delo 13. VI. 1971 št. 158, s. 4.
- Kazenske enote. Fašistična Italija je začela pospešeno redčiti vrste zavednih Primorcev v Slovenskem Primorju že leta 1940. Delo 29. IV. 1971, št. 116, s. 9.
- Uporne Marezige slavijo. Zapis ob petdesetletnici mareziganskega upora, Primorske novice, 14. V. 1971, št. 20, s. 11.
- Helena Šimonka, Argo 1972/73 št. 1/2, s. 90-91.
- Komanda mesta Koper, Obala 20-21, Koper, 1973, s. 3-16.
- KP Slovenije – organizator osvobodilnega boja v Slovenski Istri, Obala 18, Koper 1973, s. 3-5.
- Partizansko šolstvo v Slovenski Istri, Obala 18, Koper 1973, s. 10-16.
- Vročje sonce, kultura v hladu istrskega kamna. Kulturni utrinki iz Slovenskega Primorja. Zapisal Adrian Grizold. Sedem dni, 12. IX. 1974, št. 37, s. 20-21.
- Ribja industrija v Izoli v letih od 1945 do 1954, Annales 2, Koper 1992, s. 175-182.
- Epidemije v Slovenski Istri, Zgodovinski časopis, 49, št. 1, Ljubljana 1995, s. 99-112.
- Denarne in zadružne ustanove v coni B, Glas, letnik I, št. 17, Koper, 11. IX. 1997, 11-12.

Poglavje ali samostojni sestavek v strokovni knjigi

- Narodna prebujna v Slovenski Istri. V: Dekani v preteklosti in danes, Krajevna skupnost Dekani, Koper 1979, 25-53.
- Marezige so se uprle. V: Marezige /zgodovina protifašističnega boja v Istri 1921-1981/, krajevni zbornik, Založba Lipa Koper – Pokrajinski muzej Koper, s. 36-72.

Monografije in druga zaključena dela

- Prvi tabor v Istri, Komisija za zgodovino pri pripravljalnem odboru za proslavo 100-letnice tabora v Kubeđu – Pokrajinski muzej Koper, Koper 1970, 69 strani.
- Marezige – trdnjava slovenstva v Istri 1861-1930, Založba Lipa Koper, Koper 1982, 396 strani.
- Hranilnice in posojilnice v Slovenski Istri. Splošna banka Koper 1955-1985. Koper 1985, 35 strani. Soavtor: Salvator Žitko.
- Izola – mesto ribičev in delavcev, Založba Lipa Koper, Koper 1987, 629 strani.
- Narodna prebujna istrskih Slovencev, Založba Lipa Koper – Založništvo tržaškega tiska, Koper-Trst 1991, 465 strani.
- Primorski in istrski železničarji 1857-1947, Knjižnica OF št. 23, Slovenski železničarji v NOB 1941-1945, 5. knjiga, Slovenske železnice d.d. Ljubljana, Ljubljana 2001, 385 strani.

Salvator Žitko

VID VREMEC (1919-2002)

Po krajši bolezni je sredi avgusta 2002 umrl Vid Vremec, znani primorski antifašist, borec NOB in nosilec Partizanskega spominskega znaka 1941, aktiven družbenopolitični delavec, publicist in zavzet raziskovalec novejšje zgodovine Slovenskega primorja in Istre. Čeprav mu težke življenjske okoliščine in razmere niso dopuščale, da bi se povzpел do visoke strokovne izobrazbe, mu je znanje, ki si ga je pridobil pri svojem ilegalnem delu, v dolgih letih preiskovalnih zaporov in kasneje pri svojem raziskovalnem delu, dajalo dovolj trdno oporo, da je na področju zgodovinske publicistike z vrsto svojih razprav, člankov in monografskih del veliko prispeval v zakladnico primorske domoznanske literature. Pri tem se ni omejil le na obdobja protifašističnega in narodnoosvobodilnega boja, katerega protagonist je bil tudi sam, temveč se je poglobljal v same začetke in posebnosti primorskega delavskega gibanja, ki je na narodnostno mešanem območju Trsta in

bližnjega zaledja že tam od druge polovice 19. stoletja globoko v sebi nosilo vse značilnosti okolja iz katerega je izhajalo, in tja do nasilne zadušitve pod fašizmom predstavljalo tudi najnaprednejšo gibalno silo celotnega gospodarskega in družbenega razvoja primorskega območja. Fašizem je seveda zaradi svojih nasilnih raznarodovalnih, asimilacijskih ukrepov moral zlasti pri mlajši generaciji izzvati globok odpor in sovražstvo ter odločno voljo po nacionalni osvoboditvi, zato je obdobje, ki se mu je Vid Vremec v svojih delih v največji meri posvečal, zaznamovalo docela vso tedanjo generacijo primorskih Slovencev, predvsem pa njega samega.

Rodil se je 18. julija 1919 v delavsko-kmečki družini na Opčinah pri Trstu, kjer je obiskoval tudi osnovno šolo, nižjo trgovsko šolo pa v Trstu, ki jo je zaradi gmotnih težav zaključil že leta 1935. Že takrat se je vključil v ilegalno protifašistično gibanje in bil januarja 1936 tudi prvič aretiran. Zaradi mladoletnosti so ga iz tržaškega Coronea kmalu izpustili, vendar je ilegalno protifašistično delo kljub stalnemu policijskemu nadzoru nadaljeval predvsem na Opčinah in v Trebčah. Kot pripadnik mladinskega komunističnega gibanja je bil povezan s Pinkom Tomažičem in drugimi vodilnimi komunisti na Tržaškem. Udeleževal se je številnih skrivnih sestankov, razširjal komunistično glasilo Delo in drugo propagandno gradivo. Protifašistično dejavnost je nadaljeval tudi v vojski, kamor so ga vpoklicali maja 1940, zato je bil junija istega leta že aretiran in odpeljan v vojaške zapore. Po dolgem preiskovalnem obdobju je bil na II. tržaškem procesu pred posebnim fašističnim sodiščem 14. decembra 1941 kot pripadnik komunistične skupine obsojen na 15 let ječe. Zaporno kazen je prestajal v Fossanu v provinci Piemonte. Po kapitulaciji Italije mu je z drugimi zaporniki uspelo zbežati iz zapore, vendar so ga Nemci ujeli in ponovno zaprli. Šele aprila 1944 je bil na posredovanje tržaškega Rdečega križa izpuščen.

Ob povratku na rodne Opčine je takoj stopil v partizanske vrste na Krasu. Sprva je opravljal naloge okrožnega aktivista OF, od decembra 1944 do konca vojne pa je bil v Kosovelovi brigadi, kjer je opravljal partijske, administrativne in obveščevalne naloge. Po osvoboditvi je bil oficir KNOJ-a najprej v Ljubljani, nato pa po raznih krajih Primorske, leta 1951 pa se je za stalno naselil v Kopru. Tja do upokojitve leta 1966 je uspešno deloval v takratnih okrajnih in občinskih upravnih organih ter SZDL, nazadnje pa je služboval kot tajnik Kmetijske zadruge Koper (kasnejše Agrarie).

Po upokojitvi se je popolnoma posvetil aktivnostim v borčevski organizaciji, kjer je bil predsednik Zgodovinske komisije ter vrsto mandatov tudi predsednik Komisije za bivše politične zapornike, internirance in druge žrtve nacifašizma. Bil je pobudnik za postavitve spominskega obeležja v Marezigah, veliko si je prizadeval za obnovo spomenika žrtvam I. tržaškega procesa na Bazovici in žrtvam II. tržaškega procesa na Opčinah pri Trstu, kakor tudi na splošno za vzdrževanje

in ohranitev spomenikov NOB in prenašanje revolucionarnih tradicij na mladi rod.

Pri tem seveda ne gre prezreti njegove zavzetosti za zbiranje, raziskovanje in publiciranje gradiva, ki je povezano s protifašističnim in narodnoosvobodilnim bojem Primorcev in Istranov. Njegovo publicistično delo, ki se je začelo že v 60. letih, ko so bili objavljeni prvi njegovi članki in razprave, večinoma v slovenskem matičnem in zamejskem tisku (Jadranski koledar, Primorski dnevnik, Obala, TV 15, Primorska srečanja) je svoj prvi višek doseglo leta 1976 ob izidu monografskega zbornika Slovenska Istra v boju za svobodo. V tem obsežnem delu, ki ga je uredil z Milanom Gučkom in je izšlo pri Založbi Lipa v Kopru, je priobčil več razprav: Razmere po letu 1918 in marežganski upor proti fašizmu v maju 1921; Socialistično gibanje; Nastanek in razvoj komunističnega gibanja; Razvoj ilegalnega delavskega gibanja v letih 1933-40; Kapitulacija Italije in splošna ljudska vstaja v Slovenski Istri, ter nekaj sestavkov, ki jih je napisal skupaj z drugimi avtorji.

Že leta 1973 je pri Založbi Partizanska knjiga v Ljubljani izšlo njegovo prvo samostojno delo Andrej Manfreda, kobariški protifašist in drugi, ki se mu je leta 1996 pridružil nekoliko razširjeni italijanski prevod z naslovom Andrej Manfreda-lantifascista di Kobarid-Caporetto e gli altri (Založba Artis iz Kopra).

Vid Vremec

Sledilo je njegovo sodelovanje pri zborniku Napredna mladina Slovenske Istre 1919-1947, ki ga je leta 1985 izdal in založil Obalno-kraški medobčinski svet ZZB NOV Koper. V njem je Vremec obdelal poglavje o protifašistični dejavnosti v občini Dolina v letih od 1919 do 1941.

Tri leta kasneje je v zbirki Primorski portreti pri Založbi Lipa Koper in Založništvu tržaškega tiska izšlo drugo Vremčevo samostojno delo z naslovom: Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941. V njem je skušal avtor kot udeleženec II. tržaškega procesa in dober poznavalec tedanjih razmer v protifašističnem gibanju na Primorskem neposredno in objektivno orisati nekaj temeljnih zgodovinskih mejnikov boja za osvoboditev Primorske, zlasti oba tržaška procesa, v letih 1930 in 1940, kakor tudi usode ne majhnega števila protifašističnih borcev. Delo kot tako predstavlja spominsko oddolžitev aktivistom in borcem proti fašizmu med vojnama na Tržaškem, Krasu, Goriškem in v Slovenski Istri. Zanj je avtor prejel Nagrado vstaje slovenskega naroda za leto 1989.

Kljub boleznim, ki je vedno bolj izčrpavala njegovo življenjsko moč in energijo, se je kot glavni urednik monografskega zbornika Slovenska Istra v boju za svobodo v 90. letih neumorno lotil priprave njegove druge, dopolnjene izdaje, saj je zbornik iz leta 1976 skoraj v celoti pošel. Poleg uredniškega dela je kot avtor vanj prispeval deset poglavij ter kot soavtor sodeloval še v treh zaključnih poglavjih. Pri Založbi Lipa Koper in v sozaložništvu Združenja borcev in udeležencev NOB Mestne občine Koper, občine Izola in Piran je to monumentalno delo izšlo leta 1998 in na določen način zaokrožilo ustvarjalno pot Vida Vremca. Kljub boleznim pa je že snoval svoje najnovejše delo z naslovom "Uprli so se nacifašizmu", ki je žal ostalo nedokončano.

Seveda sta ga dolgoletno delo in vsestranska aktivnost vodila v tesnejše sodelovanje s številnimi kulturnimi in znanstvenimi ustanovami ter posamezniki doma in v zamejstvu: v domačem Koprju predvsem s Pokrajinskim muzejem, kjer je veliko pripomogel k formiranju Oddelka za novejšo zgodovino, v Ljubljani z Inštitutom za novejšo zgodovino oziroma dr. Milico Kacin-Wohinz, avtorico temeljnih del o primorskem protifašističnem gibanju, v Trstu pa z Odsekom za zgodovino pri NŠK in Pokrajinskim inštitutom za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji-Juljski krajini (Istituto regionale per la Storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia) ter mnogimi posameznimi tržaškimi protifašisti in udeleženci NOB.

Od ustanovitve leta 1989 je bil aktiven član Zgodovinskega društva za južno Primorsko in član Društva piscev zgodovine NOB Slovenije. Za svoje dolgoletno družbenopolitično in strokovno delo je prejel več priznanj in nagrad. Med njimi nagrado "15. maj", ki mu jo je leta 1976 podelila tedanja Občinska skupščina Koper za požrtvovalno in nesebično delo pri zbiranju in

urejanju gradiva za zgodovino narodnoosvobodilne borbe in dolgoletno družbenopolitično delo. Med priznanji gre omeniti tudi priznanje Društva piscev zgodovine NOB Slovenije iz leta 1994 za uspešno izpolnjevanje nalog skupnosti borcev, uveljavljanje borčevske organizacije ter razvijanje izročil narodnoosvobodilnega boja. Štiri leta kasneje mu je Glavni odbor ZZB in udeležencev NOB Slovenije podelil še Zlato plaketo za plodno ustno in pisno popularizacijo zgodovinske resnice o NOB, za ohranjanje vrednot NOB in utrjevanje slovenskega nacionalnega ponosa. Prav gotovo pa se mu je za njegovo vsestransko aktivnost in več kot štiridesetletno požrtvovalno delo primerno oddolžilo tudi Združenje protifašistov, borcev in udeležencev NOB ter veteranov Mestne občine Koper, ki ga je na svoji letni skupščini 28. maja 2002 imenovalo za svojega častnega člana.

Z Vidom Vremcem je odšel pokončen in odločen antifaašist in predan borec za napredne ideje in pravično družbeno ureditev. Dosledno se je kot predvojni komunist zavzemal za pravičnost, svobodo in enakost. Odlikovale so ga nesebičnost, skromnost, poštenost, izjemna delavnost in požrtvovalnost. Za njim ostaja bogat in dragocen opus, s katerim je v primorskem zgodovino-pisju zapolnil mnoge vrzeli in položil temelje za nadaljnje raziskovalno delo, obenem pa se je z njim zapisal med najbolj zaslužne in plodne publiciste ter raziskovalce naše polpretekle zgodovine.

Vid Vremec – bibliografija

Članki in razprave

- Uprli so se fašizmu. Spomini na tržaški Tomažičev proces. Primorski dnevnik št. 296, Trst 1963.
- Minilo je četrto stoletje /O procesu proti Tomažiču in tovarišem v decembru 1941/, Primorski dnevnik, Trst 1966, št. 291 in 296.
- O liku Ferda Kravanja – Petra Skalarja, Primorski dnevnik, Trst, 28. julija 1967.
- Mladinski shod na Krnu /Spomini na junaka Andreja Manfreda/, Primorski dnevnik, Trst, 7. julija 1967.
- Predvojni ilegalni delavski tisk na Primorskem, Primorski dnevnik, št. 296, Trst, 22. december 1968.
- Osvoboditev iz koprskih zaporov in prva nemška ofenziva v Slovenski Istri jeseni 1943, TV 15, št. 38, 24. sept. 1968.
- Manfreda Andrej in njegov čas (s sliko), Primorski dnevnik, št. 297, Trst, 24. dec. 1968.
- Nekaj pripomb k razpravi "Primorska v boju za svobodo". Primorski dnevnik, št. 257, Trst 7. nov. 1968; Primorske novice, št. 47, Koper 9. nov. 1968.
- Partizanska "Kobariška republika", LS 1968, št. 13/14, s. 74-78; TV 15, št. 40 8/10-1968; 17/12-1968, št. 41.

- Marežganski upor v spominih starih revolucionarjev (s slikami), Obala št. 2, Koper 1969, s. 38-42.
- Odlomki iz protifašističnega delovanja na Opčinah, Jadranski koledar, Trst 1970, s. 145-149.
- Dušanu Munihu-Darku in njegovim tovarišem, TV 15, št. 20, 13. maj 1970.
- V Slovenski Istri pred kapitulacijo Italije, Primorski dnevnik, 16/5, 30/5, 12/6, 17/7-1971, št. 114, 126, 137, 141.
- Delavsko gibanje v Slovenski Istri 1926-1934, Primorski dnevnik, št. 282-297, 2-19, XII.
- Ustanovitev okrožnega komiteja KPS, rajonskih in terenskih odborov OF v Slovenski Istri pred kapitulacijo Italije, Primorski dnevnik št. 102, maj – junij 1971.
- Slovo od marežganskega upornika Viktorja Sabadina, Primorski dnevnik, št. 122, 14/5-1972, s. 6 /ilustr./.
- Kmečke protifašistične manifestacije poleti 1932 v Dekanih in Kopru in aretacija Kolariča ter tovarišev. Utrinki iz ilegalnega delavskega gibanja v Slovenski Istri, Jadranski koledar, Trst 1972, s. 206-209 /ilustr./.
- Leto 1943 v Slovenski Istri. Iz prispevkov za krajevno kroniko, Primorske novice, št. 39, 7/2-1973, s. II /ilustr./.
- Jetniki osvobojeni. Koprski kronika, Delo št. 21, 1973, s. 9.
- Junaški boj treh tigrovcev v maju 1941, Jadranski koledar, Trst 1973, s. 172-176.
- Ko so gorele istrske vasi. Pred 30 leti, Delo 28/9-1973, s. 9.
- Leto 1943 v Slovenski Istri. Primorske novice št. 37, 7/19-1973.
- Leto 1943 v Slovenski Istri: ljudstvo se je dvignilo v boj, Primorski dnevnik št. 5, 5. oktober 1973.
- Nemška požigalna ofenziva 2. in 3. oktobra v Slovenski Istri, Primorske novice, št. 41, 5/10-1973.
- Odprta vrata koprskih zaporov. Srečno jutro 27. septembra 1943, Primorski dnevnik št. 223, 23/9-1973; Obala št. 20/21, Koper 1973, s. 17-19.
- Slovenska Istra v boju za svobodo, Primorske novice št. 40/41, 27/9 – in 4/10-1974.
- Josip Rapotec: V suknji italijanskega vojaka, Primorski dnevnik št. 299, 24/2-1976.
- Slovenska Istra v boju za svobodo, Primorske novice, marec-april 1976, št. 8-22 /več avtorjev/.
- Razvoj NOB v Slovenski Istri po požigalni oktobrski ofenzivi, Primorski dnevnik 28/5-1977.
- Od področne partijske konference 6. decembra 1930 v Gabrovici do ustanovitve Okrožnega komiteja KPS za Slovensko Istro 11. aprila 1943 v Bertoših pri Rižani, Primorske novice 13/5-1/6 1977.
- Dogodek v Gorici med 21. in 22. avgustom 1928, Primorski dnevnik št. 25, 31/12-1977.
- Mučeniška smrt Mirka Pirca – Slavka, predsednika ONOO za srednjo Primorsko, Primorski dnevnik št. 21, 14/4-1978.
- Zrušena mračna preteklost – 35 letnica od rešitve nad 200 političnih jetnikov iz zloglasnih koprskih zaporov, Primorske novice, 22/9-20/10-1978.
- Predvojni vodilni primorski komunist Albin Vodopivec in njegovo poročilo o mladinskem gibanju na Goriškem leta 1936, Goriški letnik, št. 6, Nova Gorica 1979, s. 151-157.
- Alojz Budin – zgled marksističnega in narodnega borca za svobodo in socialno pravico primorskih delovnih ljudi, Primorski dnevnik, 31/12-1980.
- Dodatno poročilo Albina Vodopivca o delavskem gibanju na Goriškem leta 1936 -dokumenti, Goriški letnik, št. 8, Nova Gorica 1981, s. 319-322.
- Anica Sosičeva v izgnanstvu in med slavonskimi partizani, Primorski dnevnik št. 4 30/11-10/12-1982.
- Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941, Primorski dnevnik od 30/11-1986 do 11/2-1987.
- Šestdeset let prvega ilegalnega Dela na Primorskem, TV 15 – Naš tovariš, 22/1-1987.
- Pri Ušajevih na Rafutu so tiskali ilegalno glasilo Delo. Letos poteka 60-letnica izhajanja ilegalnega glasila KPI Delo, Primorske novice, 30/1-1987.
- Boj proti fašizmu v Slovenski Istri – ob 45. obletnici osvoboditve, TV 15, 10. maja 1990.
- Ob 45 – letnici osvoboditve Trsta, SKD Tabor, knjižnica P. Tomažič in tovariši, 7, št. 26, Glasnik SKD Tabor, Opčine 1990, s. 4-5.
- 50 let od drugega tržaškega procesa 1941, Primorska srečanja, št. 121/122, Koper – Nova Gorica, 1991, s. 470-473.
- Značilnosti prvega socialističnega gibanja v avstro-ogrskih deželah, Annales št. 2, Koper 1992, s. 315-318.
- Ob šestdesetletnici protifašističnih demonstracij kmetov, Primorski dnevnik, Trst, 13. avgust 1992, s. 3.
- Slovenska Istra leta 1943, ob 50 – letnici padca fašističnega režima, Annales št. 3, Koper 1993, s. 406-408.
- Fašizem in protifašizem v Slovenski Istri, Naš koledar 1995, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije – Ljubljana, 1994, s. 171-178.

Poglavje ali samostojen sestavek v strokovni knjigi

- Dvajset let pod fašizmom, v: SREČANJE, utrinki iz fašističnih ječ in taborišč smrti, Koper 1970, s. 7-10.
- Uprli so se fašizmu, s. 24-27.
- Drugi veliki tržaški proces, s. 28-31.

- Odlomki iz predvojnega antifašističnega delovanja na Opčinah, v: UPRLI SO SE FAŠIZMU, Zapiski ob odkritju spomenika padlim partizanom, Opčine 28. 11. 1971, s. 5-12.
- Predvojno delavsko gibanje, v: KRIŽANI V BOJU ZA SVOBODO, Križ pri Trstu, 1975, s. 37-58.
- Slovenska Istra v boju za svobodo (prispevki in gradivo za krajevno zgodovino). Urednika Vid Vremec in Milan Guček, Založba Lipa Koper, Koper 1976:
- Razmere po letu 1918 in marežganski upor proti fašizmu v maju 1918, s. 10-121.
 - Raznarodovalni pritisk in prvi tržaški proces 1930, s. 127-152.
 - Druge oblike odpora proti raznarodovanju in fašistična gospodarska politika, s. 157-173.
 - Socialistično gibanje, s. 179-189.
 - Nastanek in razvoj komunističnega gibanja, s. 197-223.
 - Ilegalno delavsko gibanje v obdobju 1926-1932, s. 227-254.
 - Protifašistična dejavnost v letih 1933-1940, s. 259-289.
 - Ustanovitev OF in njen razvoj do kapitulacije Italije septembra 1943, s. 301-338.
 - Kapitulacija Italije septembra 1943 in splošna ljudska vstaja, s. 345-365.
 - V zaporih, internacijah in koncentracijskih taboriščih, s. 508.
 - Rižarna pri Sv. Soboti v Trstu.
 - Koprski zapori, s. 512.
 - Istrani v enotah NOV na Notranjskem in Dolenjskem (soavtorja Fabij Valentič in Danilo Ivančič).
 - Padli borci in žrtve koncentracijskih taborišč med prekomorci ter v enotah NOV na Notranjskem in Dolenjskem (soavtor Fabij Valentič), s. 636.
 - Sovražnikove postojanke in fašistično nasilje, s. 657.
 - Tesno sodelovanje med političnimi in vojaškimi organizacijami, s. 664.
 - osvoboditev Kopra.
 - Osvoboditve Izole in Pirana.
 - Prezem politične in upravne oblasti (soavtorja Maks Zadnik in France Dermota), s. 679-691.
- Gabrovica – središče delavskega gibanja, v: GABROVICA V BOJU ZA SVOBODO, Koper 28. maja 1977, s. 21-40.
- Fašizem in delavsko gibanje v Slovenski Istri med vojnama, v: MAREZIGE SIMBOL UPORA 1921-1981 (krajevni zbornik), Založba Lipa Koper – Pokrajinski muzej Koper, 1981, s. 95-125.
- Protifašistična dejavnost v občini Dolina 1919 do 1941, v: NAPREDNA MLADINA SLOVENSKE ISTRE 1919-1947, Obalno – kraški medobčinski svet ZZB NOV Koper, Koper 1985, s. 165-186.
- Slovenska Istra v boju za svobodo /druga, dopolnjena izdaja/, Vid Vremec, glavni urednik, Raul Šiškovič odgovorni urednik, Jože Hočevnar ureditev in lektura, Združenje borcev in udeležencev NOB Mestne občine Koper, Združenje borcev in udeležencev NOB Občine Izola, Združenje borcev in udeležencev NOB Občine Piran, Založba Lipa Koper, Koper 1998 (dodatni prispevki glede na edicijo iz leta 1976):
- Ustanovitev OF v Sloveniji, s. 304.
 - Prvi odbori OF v Slovenski Istri, s. 306.
 - Prihod prvih partizanov, s. 317.
 - Nastanek okrožnega komiteja KPS za Slovensko Istro, s. 319.
 - Ustanovitev tehnike "Naš dom" (soavtor Milan Guček).
 - Rajonski in terenski odbori OF, s. 329.
 - Padec fašizma, s. 338.
 - Okupacija leta 1941, s. 597.
 - Okupatorjevi sodelavci, s. 598.
 - Trije kočevski odredi, s. 600.

Knjige

Andrej Manfreda, kobariški protifašist in drugi, Partizanska knjiga, Ljubljana 1973.

Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941, Založba Lipa – Založništvo Tržaškega tiska, Koper – Trst 1988 (Zbirka primorski portreti).

Andrej Manfreda-l'antifascista di Kobarid-Caporetto e gli altri, Založba Artis, Koper 1996.

Salvator Žitko

GAETANO COZZI (1922-2001),
VČERAJ IN DANES*

Pred nekaj meseci je umrl Gaetano Cozzi, osebnost izjemnega zgodovinskega pomena, ki je s preučevanjem pomembnih tematik zaznamovala dobršno drugo polovico dvajsetega stoletja, vendar pa se ga bomo spominjali predvsem po delih, v katerih se je z ljubeznijo in iskristvostjo duha vse do konca posvečal zgodovini Beneške republike.

* Italijanska verzija tega besedila je bila objavljena v "Annali di storia moderna e contemporanea", 8 (2002).

Pri preučevanju zgodovine Beneške republike se je Cozzi oprl na bogato in kompleksno zgodovinopisno tradicijo, ki pa ji je vtisnil svojski pečat osebnih in kulturnih izkušenj, oplemenitenih z radovednostjo in zanimanjem za vsa dognanja žive, novostim odprte raziskovalne dejavnosti v drugih deželah.

Težnja, da bi doumel bistvo, ki je povezovalo preteklost s sedanostjo, tradicijo z novostmi, je po moje bila značilna tako za smer njegove raziskovalne dejavnosti kakor tudi za njegov pretanjeni čut, s katerim je običajno izbiral in obravnaval teme svojih raziskav.¹

V tem smislu je zanimanje, s katerim je predvsem v zadnjih dveh desetletjih svojega življenja preučeval zgodovino prava in vseh njenih neizbežnih povezav z zgodovino družbe, stična točka izjemne kulturne in strokovne kompleksnosti.²

Povedali smo, da je bila zgodovina Beneške republike velika strast Gaetana Cozzija. Njegova dela, ki so jih v zadnjih letih skorajda v celoti ponovno izdali, pričajo, da so nastala v pomembnem zgodovinopisnem obdobju, ki ga je med drugimi vodilnimi zgodovinarji sooblikoval tudi Marino Berengo.

V tem času – govorimo o koncu petdesetih let 20. stoletja – so zgodovino Beneške republike pričeli preučevati z vidika širše zgodovinopisne razprave, v kateri so sodelovali nekateri takratni najuglednejši italijanski strokovnjaki in je bila osredotočena na tematike, ki so bile povezane z vprašanji same zgodovine unitarne države.

Vendar pa je bilo zgodovino Beneške republike – in sami razpravljalci se tega verjetno niso niti zavedali – nemogoče preučevati brez upoštevanja dokaj tesne povezave med mitom in *kulturo*,³ s katero so se več kot stoletje ukvarjale številne objavljene raziskave o državi, ki je v obdobju, ko je propadla, že kazala očitne znake svoje drugačnosti.

V delih, ki sta jih strokovnjaka objavila ob koncu petdesetih let, niso bile protislovne le obravnavane tematike in obravnavani problemi, temveč predvsem ocene in sodbe o pomembnosti beneške države in o vlogi njenega vodilnega sloja. V neki, pred leti objavljeni kroniki je ameriški zgodovinar izpostavil dejstvo, da je ta protislovja močno pogojevala takratno politično in kulturno ozračje in da jih uvrščamo v zgodovinopisni smeri, po-

gosto imenovani *mit* in *antimit* (Grubb, 1986).

Tej oceni je težko oporekati, prav tako pa ji gre nesporna zasluga, da je začrtala osnovne smernice, znotraj katerih se je od osemdesetih let dvajsetega stoletja dalje umestilo italijansko in anglosaško zgodovinopisje, usmerjeno v preučevanje zgodovine Beneške republike.

Vendar pa je nekaj v tej kroniki omejevalo njeno popolno prepričljivost in razkrivalo shematizacijo, ki jo je avtor kronike sicer pripisoval mnogim, takrat objavljenim delom o zgodovini Beneške republike.

Gaetano Cozzi je pripadal dolgi tradiciji preučevanj (in tega se je tudi sam zavedal), ki so zgodovini Beneške republike pripisala posebno mesto in pomen. V njegovih delih namreč zlahka najdemo tudi očitne namige o izvornosti vsebin in razlogov, ki so bili gonilna sila življenja republike in njenega vodstvenega sloja.

V tem smislu je s svojim zgodovinopisjem prodril v raznoliko kulturno ozračje, v katerem so od prve polovice devetnajstega stoletja dalje nastajale prisposode, ki so kasneje odločilno prispevale k izoblikovanju beneškega mita (mir, pravica, enakost) (Povolo, 2000).

Gaetano Cozzi je te prisposode dojemal na kompleksen način, in, tako rekoč, brez stereotipov, ki so bili dolgo značilni za mitsko zgodovinopisje.

Če v povezavi s Cozzijevim zgodovinopisjem že hočemo govoriti o mitu, bi bilo bolj smiselno uporabljati definicijo *delnega mita*.

Za lažje razumevanje tega zgodovinskega pogleda nam zadošča dejstvo, da sta politična ureditev beneške države in zgradba njene oblasti pravzaprav predstavljali bistvo vprašanj, ki so zanimala velikega beneškega zgodovinarja in so se tako rekoč pojavljala v skorajda vseh njegovih raznolikih tematikah.

Ta zapletena vprašanja je obravnaval s kar najrazličnejših vidikov, pri čemer je posebno pozornost posvetil tako odnosom med dvema velikima oblastema, posvetni in cerkveni, kakor tudi subtilnim povezavam med različnimi institucijami. Vendar pa sta bili njegova pozornost in analiza vedno usmerjeni v območje raziskovanja, katerega namen je bil bolj dojetanje protislovij in nesoglasij vodstvenega sloja republike kot pa poudarjanje njegove moči in prevlade.⁴

Namen njegovega raziskovalnega dela je bilo torej

- 1 Njegov zgodovinopisni opus je izjemno obsežen. Tu bomo omenil le nekatera njegova dela. Prav tako se nam je zdelo primerno podrobneje osvetliti le tiste smernice raziskovanja, ki se jih je držal vse do konca svojega življenja. Nekatera njegova dela so bila ponovno objavljena v publikacijah, ki že v naslovih nakazujejo tako obravnavane teme kot njegovo zgodovinopisno pot (Cozzi, 1955, 1997a, 2000).
- 2 Gaetano Cozzi je svoje raziskovanje najprej osredotočil na lik Paola Sarpija in na Benetke v začetku 17. stoletja, čas, ko je bil servitski intelektualec osrednja kulturna in politična osebnost mesta. Kasneje so bila nekatera od njegovih prvih del zbrana v Cozzi, 1979. Mnogo del pa je vse od petdesetih in šestdesetih let dalje posvetil bolj klasičnim tematikam institucionalne in kulturne zgodovine (npr. Cozzi, 1951-52, 1956, 1957, 1961). Njegovo zanimanje za takratni čas nenavadne tematike je mogoče zaznati že v prvih letih njegove dejavnosti (npr. v Cozzi, 1953, 1953a).
- 3 Gre za kulturo v najglobljem pomenu besede. Za kulturo, ki v raziskavah ne nastopa le kot navaden družbeni proizvod, temveč kot dejavnik z aktivnim vplivom na sam družbeni sistem (Geertz, 1973, 1987).
- 4 Kot primer tega pristopa, polnega številnih odtenkov in kontrastov, navajamo v Cozzi, 1997 (prim. ponatis v Cozzi, 1997a, posebej 330 in sl.). Tu je že v samem naslovu, kjer pravi "s tega brega reke Mincio", mogoče zaznati odpor, da bi nekaj opisoval z nedvoumnimi in izključnimi trditvami (Cozzi, 1997).

preučevanje ureditve in strukture oblasti beneške države, pri tem pa se je zavedal dejstva, da je naloga vladanja, ki je izhajala iz dolge in preizkušene tradicije, lahko pogosto bila v breme, saj so njen sestavni del bile neizbežno zahtevne odločitve, kakor tudi negotovost in napake.

Rekli smo, da je to bil *delni mit*, ker so ga proučili v vseh njegovih kontrastih in samih protislovjih, ki so prežemala tudi njegov poveljevalni in slavilni ton.

S tega zgodovinopisnega vidika, ali bolje rečeno, iz tega dojetja zgodovine je, po našem mnenju, izhajala njegova miroljubna občutljivost, ki so mu jo večkrat pripisali, kakor da bi ta podatek skorajda želeli predstaviti kot bistveno značilnost raziskovanja, ki se ni zmoglo odreči mitu. V bistvu je Cozzijeva težnja k neobravnavanju konfliktov izhajala iz dveh dejstev.

Prvo, ki je bilo verjetno podzavestno, je bilo sestavni del *forme mentis* generacije zgodovinarjev, ki so že po svoji izobrazbi in kulturi bili usmerjeni v preučevanje države, njene zgodovine, njenih usod in odločitev, tako da so tem tematikam posvetili svoja najbolj značilna raziskovalna dela. V tem smislu lahko dodamo, da so si bile sicer navidezno protislovne zgodovinopisne vizije, ki so se navezovala na dve nasprotujoči si pojmovanji mita in antimita, v resnici sorodnejše, kot bi se lahko zdelo na prvi pogled.

Ta generacija je namreč, ne glede na svoje osnovne smernice, etični vidik države in legitimnosti njenega vladajočega sloja pojmovala kot temeljno in brezpogojno dejstvo. Če je to dejstvo po eni strani bilo očitna prepreka za preučevanje antropološke narave oblasti in njenih družbenih povezav, pa je po drugi strani tistim, ki so jo, tako kot Gaetano Gozzi, ljubosumno in zvesto interpretirali, ponujalo izjemno pretanjen čut za interpretacijo in doumevanje zapletenih institucionalnih mehanizmov ter neizogibnega odstopanja med institucionalno in dejansko oblastjo. Prav zaradi slednjega je bila zgodovinska analiza dejansko bolj usmerjena k temu, da je konflikte interpretirala v okviru napetosti, ki so se porajale med različnimi institucijami.

Dober primer Cozzijevega izjemnega čuta za analizo je ena od najpomembnejših epizod iz dela *Doge Contarini*: to je *korekcija* Sveta deseterice v letih 1582-83. Reforma najpomembnejšega organa beneške države se je zgodila v času najbolj zaostrenega konflikta, v katerem sta si leta nasprotovali skupini *starih* in *mladih*.

Nova opredelitev pooblastil Sveta deseterice je bila po mnenju Gaetana Cozzija pomemben trenutek insti-

tucionalne preureditve in porazdelitve oblasti v okviru beneškega patriciata, pri čemer so *stari*, ki so dolgo monopolizirali najvišji beneški organ, izgubili premoč.

Tej analizi so ugovarjali z dejstvom, da skupina *starih* nikakor ni postala manjšinska, temveč da je bila v naslednjih letih dobro zastopana znotraj samega senata. Ta je združeval mnoga pooblastila, ki jih je pred *korekcijo* imel Svet deseterice (Lowry, 1971).⁵ Vendar pa se v tem ugovoru kaže nedojemanje pretanjene analize beneškega zgodovinarja, ki je v zvezi z reformo iz leta 1582 želel poudariti predvsem izjemen pomen izpeljanih institucionalnih sprememb.

Prenos pooblastil s Sveta deseterice na senat, ki je bil številčnejši in dovtetnejši za vplive določenih, vendar ne nujno oligarhičnih delov aristokracije, je pravzaprav na nov način ponovno vzpostavil insitucionalni okvir, znotraj katerega naj bi sprejemali najpomembnejše politične odločitve. Gozzi je nakazal, da je ta sprememba naposled vplivala na sama ravnovesja oblasti beneške aristokracije, saj je politične odločitve po reformi sprejemal organ (senat), v katerem se je moč oligarhične skupine, ki se je desetletja izražala predvsem v izjemnih pooblastilih Sveta deseterice, morala soočiti z večjim in bolj razčlenjenim delom patriciata.

Izjemen interpretativni čut je najbolj prišel do izraza prav pri analizi zapletenih institucionalnih mehanizmov, ki so povezovali različne organe in odražali njihove medsebojne odnose.

V tem smislu je izjemna razprava *La giustizia e la politica nella Repubblica di Venezia*, ki jo je leta 1982 založnik Einaudi objavil v delu *Repubblica di Venezia e Stati italiani*. V tem članku je Cozzi, opisujoč vzpon Sveta deseterice v 16. stoletju, prodril v zapleten institucionalni beneški sistem in razkril njegove najbolj skrivne značilnosti oblasti in njene zapletene povezave.

Nasprotja med najvišjim beneškim organom, ki je svoja pooblastila postopoma razširil na skorajda vse državne zadeve, ter drugimi organi, kot so bili senat, *Avogaria di comun* in *Quarantie*⁶ so opisana z velikim mojstrstvom. Izjemno poglobljeno znanje, ki ga je veliki beneški znanstvenik imel o ustroju oblasti, katere središčna točka je bil patriciat Beneške lagune, je mogoče zaznati tudi v navidezno banalnih ali nepomembnih podrobnostih.

Tako je, na primer, ob preučevanju spornega odnosa med *Quarantiami* in Svetom deseterice podrobneje raziskal pogoste posege Sveta deseterice v sodniško dejavnost starega mestnega sodstva:

5 Istega mnenja kot Lowry je Grubb, ki pravi, da so "interpretacije o delitvi na *mlade/stare*, o interdikt in samem Sarpiju konceptualno napačne in so očitno popačile celotno razmišljanje" (Grubb, 1986, 55-56). Verjetno je Cozzi prav zaradi teh kritik in razmišljanj v svojih zadnjih delih opustil razlikovanje med *starimi* in *mladimi*. Menimo, da je bila dihotomija v bistvu le navidezna. Poenostavljeno zatekanje k razlikovanju je bilo del kompleksnejše *obravnave*, znotraj katere so konfliktne dinamike oblasti, institucionalne in neinstitucionalne (krvno maščevanje), predstavljale svoje lastno nasprotje.

6 V tem prevodu nazivi beneških ustanov in posameznih uradnikov, razen v slovenščini že ustaljenih nazivov, niso prevedeni, kajti s tem bi se izgubil njihov izvorni pomen in poslanstvo. Več o nalogah in zadolžitvah teh uradov prim. Darovec, 2000 (op. ured.).

"Svet je bil zaskrbljen, da bi bila *Quarantia* - prvovrsten organ beneškega sodstva, ki mu je bil v ponos tudi zaradi samega sodnega procesa, potekajočega v spektakularni obliki javne razprave med predstavnikom obtožbe, *Avogadorom del comun*, in odvetniki obsojenega - neustrezna zaradi izjemnega obsega dela, ker so se zaradi nje večali sodni zaostanki, veliko procesov pa niso nikoli niti končali, tako da so bili obsojeni primorani na dolge čakalne dobe, po navadi za zidovi jetnišnic. Najpogostejši izhod v sili je bilo dovoljenje *Quarantie* za nadurno delo – tako imenovani *postprandi*, medtem ko so pripadnikom *Quarantie*, ki se jim je mandat iztekal, občasno dovoljevali njegovo podaljšanje ... Za takšne ukrepe so se pogosto zavzemale stranke, tako da so se zdeli kot stališča *Consiglio dei X con la Zonta* v korist privilegiranih strank v postopku - *Quarantia* bi tudi težje razsodila proti neki osebi, za katero bi se zavzel najvišji zbor" (Cozzi, 1982, 161).⁷

V tem odlomku proceduralni mehanizem *postprandija* ni naveden le kot primer nadzora, ki ga je oligarhična oblast izvajala nad širšim aristokratskim zborom, temveč tudi zato, da bi poudaril, kako je Svet deseterice izvajal vsesplošni nadzor nad delovanjem vseh organov, ki je paradoksalno bil namenjen tako ohranjanju učinkovitosti zapletenega (vendar ideološko učinkovitega) procesa, imenovanega *Quarantia criminal*, kot tudi budni skrbi, da neizbežni politični vpliv nekaterih njegovih sodb ne bi imel pretirane teže.

Navkljub navidezni jezikovni linearnosti in preprostosti pa dela Gaetana Cozzija niso bila enostavna, saj so tudi od najbolj pozornega bralca zahtevala izrazit posluš za pravo in za njegovo vlogo in pomen na ravni odnosov oblasti.

Primer tega je Cozzijeva interpretacija enega najpomembnejših (kasneje propadlih) poskusov reforme beneškega pravnega sistema, ki ga je začel dož Andrea Gritti. S tem poskusom je hotel preoblikovati beneški zakonodajni sistem, vnesti nova pravila ter vpeljati prin-

cip racionalnosti in nedvoumnosti, podoben tistemu, po katerem je deloval sistem občega prava.

Veliki beneški strokovnjak je menil, da bi ta prenova neizbežno zmanjšala vlogo (ki je bila osnovana na principu nepristranskosti) arbitraže v beneškem politično-sodnem sistemu in s tem povzročila globoko preobrazbo konstitucionalnega sistema beneške države. Poleg tega bi pri takšni koreniti zakonodajni reformi moral sodelovati sloj pravnikov, ki bi postal interpret novega pravnega sistema in bi tako neizbežno prispeval k njegovemu večjemu pomenu in večji vlogi.

Kot so pripomnili med neko, sicer vljudno polemiko, je poskus reforme propadel iz bojazni, da bi predlagane novosti neizbežno okrepile oblast beneške oligarhije in predvsem moč njenega birokratskega sloja tajnikov in notarjev, ki je pravzaprav tvoril njeno jedro:

"Upirajoč se poskusu, da bi beneško pravo na novo utemeljili na pravno-formalnih principih, ki bi uveljavili delitev izvrševanja oblasti na specializirane tehnične funkcije in na čisto politične funkcije, je patriciat branil celovitost suverenosti svojega sloja, vendar pa je s tem tudi zaviral proces oblikovanja moderne države..." (Ventura, 1982).⁸

Te, sicer pomembne pripombe lahko bolje interpretiramo s stališča takratne zgodovinopisne razprave, vendar pa niso zaobjele prave razsežnosti problema, zaradi katere je Gaetano Cozzi vzroke za neuspeh Grittijeve reforme videl v bojazni velikega dela beneškega patriciata, da bi se z uvedbo nove ureditve moral odpovedati utečenemu beneškemu običaju, delujočemu na principu nepristranskosti in arbitraže.

Arbitraža je bila predvsem znak pripadnosti tradiciji in aristokratskim principom. Beneško pravo je svojo usmerjenost črpalo iz lastne zgodovine in ideologije. Učinkovito in pragmatično utemeljitev za obstoj in trdživost beneškega prava pa lahko v bistvu najdemo prav v dejstvu, da ga je zasnovala struktura oblasti z oblikami republikanske (in aristokratske) ureditve.⁹

7 Kasneje je še večkrat proučeval postopek Sveta deseterice in podrobneje raziskal nekatere proceduralne značilnosti, tako v: Cozzi, 1988 (ne gre pa pozabiti predhodne publikacije (Cozzi, 1965); nobena od teh ni bila objavljena v omenjeni zbirki Cozzi, 2000) in Cozzi, 1989.

8 Sodelujoč pri razpravi, je James Grubb izrazil pozitivno mnenje glede Venturovih ugotovitev in poudaril, da je bila Cozzijeva interpretacija manj prepričljiva: "Where the two intersect, Ventura's harder reading is sometimes preferable... Ventura more convincingly ascribes the failure to a drive by the majority of patricians to block any further accretion of power to that oligarchy which, with great educational and political resources, could have controlled judicial structures. It is a small point but a test case for an entire vision of the Venetian patriciate.

Cozzi's stress on the structures and ideals that conjoin peoples and Ventura's on the mechanisms and ideologies that divide classes and regions represent extreme visions of the Venetian mainland experience" (Grubb, 1986, 82).

9 Veliko pove dejstvo, da se je v prvi polovici 19. stoletja, v času, ko so monarhije v Evropi začenjale privzemati bolj demokratične institucionalne oblike, ameriški pisatelj James Fenimore Cooper, ki je komaj prispel v Benetke, soočil s staro beneško republiko in jo primerjal z veliko mlajšo ameriško demokracijo. V delu *The bravo* (1831) je Cooper negativno ocenil aristokratsko in republikansko ustavo, ki je uzakonila ovekovečenje elite, ter je iste nevarnosti nakazal tudi za svojo domovino. Utrditev vodstvenega sloja, nagnjenega k monopoliziranju politične in ekonomske oblasti, je po Cooperjevem mnenju vodila v demagogijo in nadomeščanje zakona s težnjo po preverjanju in manipuliranju javnega mnenja, ki se je pogosto pustilo prepričati. To razumevanje je bilo značilno za 19. stoletje, v katerem se je zrcalilo neizbežno soočenje med strukturami monarhične oblasti, hierarhično in birokratsko organizirane na podlagi pravnih, racionalnih in enotnih principov, ter strukturami republikanske oblasti, ki je zaradi svoje močno elitaristične osnove delovala na podlagi bolj popustljivih in odkrito koristoljubnih kriterijev (Cooper, 1963).

S tem, ko so pridobile *Stato da terra* z utrjeno upravno strukturo, ki je bil ideološko utemeljen na sistemu občega prava, so Benetke bile prisiljene zaupati v ločenost upravne in sodne oblasti, ki je po eni strani dopuščala formalno spoštovanje lokalnih samouprav, po drugi pa vladne ukrepe, namenjene pragmatičnemu in političnemu reševanju konfliktov (Povolo, 1997).

Princip nepristranskosti torej ni ščitil le republikanskih institucij in beneških običajev, temveč je dopuščal tudi pragmatično, v lastno korist usmerjeno reševanje konfliktov, izhajajočih iz pravnih in političnih kontekstov, ki so bili močno razslojeni tako v odnosu drug do drugega kakor tudi znotraj sebe.

V nasprotju s tistim, kar si je, sicer s težavo, začelo utirati pot v takratnih monarhičnih oblasteh, je princip nepristranskosti v bistvu omogočal vzpostavljajanje (ali težnjo k vzpostavljanju) ravnovesja med občutkom za *pravico* podložnikov in potrebo po *redu*, od katere država ni mogla odstopiti. Potrebo, ki so jo v aristokratski republiki še toliko bolj čutili kot nekaj neodpovedljivega.¹⁰

Ta čut za *pravico*, ki je izhajal iz zelo artikuliranih in obenem zelo različnih kontekstov od tistih, po katerih se je ravnalo glavno mesto, je narekoval prožno uporabo zakonov in prava.

Glede reforme doža Andrea Grittija je Gaetano Cozzi menil, da bi verjetno okrnila poseben posluš, ki so ga beneški vladarji izkazovali za čut *pravičnosti* svojih podložnikov tudi v primerih, ko je bil v nasprotju z zahtevami po *redu* in zakonitosti.

Cozzijev pogled je bil nedvomno pogled z vrha. Pogled, ki mu je, kot smo že rekli, omogočal razumevanje odtenkov in dvoumnosti zapletene umetnosti vladanja in nelinearnega razvoja institucij.

V ozadju so bili vedno *podrejeni*, s svojimi potrebami, zahtevami in motivacijami, ki so postale vidne v trenutku, ko so se bolj ali manj neposredno izrazile ob stiku z beneškimi institucijami.

Nedvomno sta beneškega zgodovinarja vedno vodili kritičnost in preudarnost, s pomočjo katerimu je uspelo razkriti vse, kar je na stičišču dveh svetov imelo dejansko politično težo.

Vendar pa je to še vedno bil pogled z vrha, ki če že ni zmanjševal dimenzije tistemu, ki je prihajal iz *Stato da terra* ali *Stato da mar* in se približeval zapletenemu svetu glavnega mesta, prav tako največkrat ni zmožni dojeti njegovih najbolj skritih dinamik in procesov.

S tem v zvezi je pomeben odlomek, ki ga je v delu *Repubblica di Venezia e Stati italiani* posvetil inkvizi-

torskemu postopku Sveta deseterice. Zaradi interpretativne prožnosti, s katero so predstavljeni najgloblji vzroki, ki so poganjali beneški institucionalni splet, ta mojstrski odlomek povzemamo skorajda v celoti:

"Za ukrepanje Sveta deseterice na področju kazenskega prava je bil značilen poseben zakonski postopek, tako imenovani 'obred': skrajšani, tajni preiskovalni postopek. Bil je povsem drugačen od postopkov, ki so jih uporabljala druga sodišča, začeni s *Quarantio*. Pa ne le zato, ker so bile proceduralne formalnosti skržene na minimum, ali zato, ker pri obredu niso smeli biti prisotni odvetniki, tako da je bil obsojeni prepuščen samemu sebi in svojim sodnikom, temveč zato, ker je dovoljeval tajnost tožnikov in prič, kar jih je obvarovalo pred morebitnimi grožnjami in maščevanjem obsojenih ali njihovih zaščitnikov. Za vse, ki so bili žrtve tega postopka, je bil instrument ovadb in zatorej pregonov in krivic, drugim pa je predstavljal edino možnost, ki so jo zatirani imeli za zaščito svojih pravic in za zaustavitev nepravičnega nasilja. Dejstvo je, da je 'obredu' Sveta deseterice rastel ugled v vsem Dominiju, še posebej potem, ko je situacija v mestih in na podeželju postopoma postajala vse bolj negotova. Kdor si je hotel zagotoviti pravico, se torej ni več mogel zadovoljiti s posredovanjem *Avogadorov di comun*, oziroma ni več zaupal pravici, ki so mu jo zagotavljala po Dominiju razpršena sodišča. Zaupal je Svetu deseterice, njegovemu proceduralnemu postopku. Postopek, ki ga je Svet deseterice skušal kar najbolj izkoristiti, tako da ga je vseskozi obdajal s čarom neizprososti in skrivnosti, s prisposodbo dragocenega čudežnega zdravila, ki je delovalo le v izučenih in diskretnih rokah njegovih patricijev, sekretarjev ali drugih, po njem zaupanja vrednih uradnikov." (Cozzi, 1982, 137).

Preiskovalni postopek Sveta deseterice je bil torej prožen in učinkovit instrument, ki je v podložnikih vzbujal protislovne odzive, vendar pa je na dolgi rok, navkljub vsemu, postal zaščitni znak učinkovite pravice, ki ni bila podvržena pogojevanjem, kakršnim so sicer podlegali drugi sodni organi, pa tudi sama *Avogaria di comun*.

Kot je mojstrsko zapisal Gaetano Cozzi, je "čar neizprososti in skrivnosti" obdajal postopek, za katerega se zdi, da so ga pri življenju ohranjali zahtevki podložnikov, njihova protislovja, nesposobnost ali nezmožnost, da bi preko rednih poti prišli do pravice.

Rekli smo, da je bil za Gaetana Cozzija značilen pogled z višine, tako da njegovo preučevanje inkvizi-

10 *L'arbitrium (presoja)* beneškega sodnika se je očitno zelo razlikoval od *arbitriuma*, ki ga je izvajal sodnik občega prava. Najprej zato, ker je bil slednji vpet v ideološki sistem, znotraj katerega je tudi sicer imel vlogo posrednika, drugič pa zato, ker se je moč *arbitriuma* udeleževala na področju prava, pogojenega s togim sistemom dokazov. Ko se je v 17. stoletju skorajda povsod začela uveljavljati sodnikova diskrecijska pravica (drugačna od tradicionalnega *arbitriuma*), pa so istočasno tudi državne institucije začele vpeljati administrativne strukture hierarhičnega tipa in vzpostavljati disciplinsko (ne pa profesionalno) odgovornost svojih funkcionarjev. O teh temah še posebej navajam dela Marchetti, 1994; Rosoni, 1995; Meccarelli, 1998, in, seveda, številna objavljena dela Maria Sbriccolija o teh tematikah.

torskega postopka Sveta deseterice razkriva težnjo po razumevanju kompleksnih razsežnosti vladanja.

Onkraj *prezentacije*, ki so jo podložniki in njihovi odvetniki dajali v zahtevkih, naslovljenih na najvišji beneški organ, je bil inkvizitorski obred Sveta deseterice predvsem *subverzivni* ukrep beneške oligarhične oblasti proti utrjeni pravni tradiciji.¹¹

In čeprav se je povečini začel z zanj značilnim *ex officio*,¹² je pravdni postopek, ki se je izoblikoval v okviru cerkvenega prava in so ga dodelali pravniki občega prava, v bistvu temeljil na podrobno izdelanem soočenju strank. Prisotnost odvetnikov ter obstoj nekaterih proceduralnih mehanizmov, ki so obsojencu zagotavljali celovito obrambo,¹³ sta uzakonjala bistvo tovrstnega procesa, in sicer pristoje navzkrižno zaslišanje med strankami, ki je potekalo na osnovi predstavljenih izhodišč obrambe in obtožbe, katerih verodostojnost je bila podkrepljena z izjavami prič.

V družbi s tako širokim in razvejanim pojmovanjem sorodstvenih vezi, v katerih sta bila status in čast vsake rodbine natančno opredeljena, pa starodavna procedura, ki so jo dodelali in izpopolnili pravniki občega prava, ni razgaljala le nejasnih meja med kazenskim in civilnim pravom, temveč je preko skrbne selekcije pričevanj označevala tudi težo sorodstvenih zvez in njihovih medsebojnih krvnih maščevanj.

Z vrha vsiljeni inkvizitorski obred Sveta deseterice je globoko vplival na naravo in razvoj konfliktov in seveda tudi na samo *prezentacijo* zahtevkov, naslovljenih na gosposko.

Z inkvizitorskim obredom Sveta deseterice, bolj splošno pa tudi s temami in problemi, povezanimi s kazenskim postopkom, se je Gaetano Cozzi še posebej začel ukvarjati v osemdesetih letih. Te tematike so ga sicer zanimale že prej, vendar pa jih je v času, ko je na oddelku beneške univerze za zgodovinske študije prevzel poučevanje zgodovine političnih in družbenih institucij, lahko poglobil z novimi raziskavami in novimi izhodišči.¹⁴

V okviru poučevanja, primerne interdisciplinarnemu pristopu, se je veliki beneški zgodovinar lahko

svobodno posvetil velikim temam beneške zgodovine, za katere so bili značilni politični in pravni vidiki.¹⁵ Zanimanje za beneško pravo ni predstavljalo le njegovega najljubšega pristopa k preučevanju bistvenih značilnosti Beneške republike, temveč tudi precej pragmatičen način, s katerim je svoj pronicljivi čut za pravo soočal s širšimi družbenimi in političnimi tematikami.

Ni torej naključje, da ima njegova zadnja zbirka tako pomenljiv naslov: *La società veneta e il suo diritto*. O tem veliko pove odlomek iz *Uvoda* omenjenega dela, v katerem je hotel zbrati nekatere od svojih najbolj vzornih raziskav:

"Cozzi ni pravnik", so o meni avtoritativno zapisali v zvezi s prvim člankom te zbirke, ki govori o Goldoniju. Res je, Cozzi ni pravnik, in prav tako se za takšno priznanje ni nikoli potegoval, še manj pa ga je zahteval, saj bi to bilo smešno. Vse, kar si želim, je biti zgodovinar, ki je prepričan o dejstvu, da če hočeš spoznati neko družbo, ne moreš zanemariti njenega prava, in sicer prava, ki je instrument njenega življenja, izraz njenih problemov, potreb, njene kulture; prava, ki ga je potrebno doumeti v praksi, to je tam, kjer se konkretno udejanja kot pravica" (Cozzi, 2000, VII-VIII).

S tem odlomkom smo na preprost in učinkovit način hoteli nakazati osnovne smernice njegovega raziskovanja kakor tudi poudariti njegov izjemen čut za ukvarjanje z zgodovino, osvobojen pretogih (akademskih) kriterijev, vendar dojemljiv za vse, kar je bilo v zgodovini prava dragocenega za poglobljeno preučevanje takratne beneške družbe.

Kakorkoli že, zgodovina prava (na splošno) in zgodovina beneškega prava sta se v Gaetanu Cozziju tesno povezali, poudarjajoč njegov poseben, pretanjen čut za probleme in njihovo razumevanje, ki se je še posebej izkazal pri konkretni analizi problemov in pri raziskovanju v pravem pomenu besede, pozornem na obrise, odtenke in kontraste.

Zaradi tega pretanjenega čuta se je uvrstil med strokovnjake (ne le italijanske), obdarjene z intuicijo in izvirnimi pogledom na zgodovino. Po zaslugi prav te pretanjenosti je postal največji poznavalec beneške

11 Seveda se je preiskovalni postopek od zgodnjega srednjega veka dalje povsod razširil, vendar pa je sistem občega prava, temelječega na principu *ordo iudicarius*, še dolgo predstavljal oviro za prevlado *subverzivnih* postopkov. Literatura o tem predmetu je zelo obširna. Naj spomnimo le na Sbriccoli, 1991. Ob izteku 16. stoletja, je neki beneški kriminalist v svoji razpravi o *izrednem* postopku, takrat že povsod v uporabi, zapisal: "Sicer pa bi bilo zelo koristno tako za sodstvo kot za priče, da bi v hudih in grozljivih primerih prevzeli pri procesih način vzvišenega Sveta deseterice, tako da obtožencem ne bi izročali kopije procesov, saj bi tako priče, ki bi vedele, da njihovih izjav ne bo videl nihče izven sodišča, brez strahu povedale resnico in bi tako enostavno odkrili storilce, ki jih velikokrat ne odkrijemo, hudi zločini pa ostajajo nekaznovani ..." (Priori, 1644 [1622], 81-82).

12 To je, iz samostojne pobude sodnika, ki pa je pogosto podpirala samo tožbo prizadetega. O teh problemih Dezza, 1989.

13 Za primer navedimo *poroštvo*, ki je obsojenemu dovoljevalo ostati na prostosti, in *objavo* procesa, ki je obema odvetnikoma omogočala vpogled v procesne dokumente; o teh problemih Povolò, 1996.

14 V akademskem letu 1983-84.

15 Povejmo, da je Cozzi že v delu *Repubblica di Venezia e Stati italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII* objavil mojstrsko razpravo, ki je bila in bo ena temeljnih za beneško zgodovinopisje. V besedilu *Fortuna, o sfortuna, del diritto veneto nel Settecento* so zarisane nekatere najznačilnejše posebnosti beneškega prava, kot je recimo *l'arbitrato more veneto* (Cozzi, 1982, 332-333) ali *La giustizia sommaria* (Cozzi, 1982, 341-342).

zgodovine, njenih institucij in samih korenin njene kulture.

Menimo, da je raprava *Religione, moralità e giustizia a Venezia: vicende della magistratura degli esecutori contro la bestemmia* ena od najznačilnejših primerov raziskave, ki ponuja mnogo izhodišč in v evropsko panoramo zgodovinopisja nedvomno vnaša popolnoma nov pogled. S to naporno raziskavo se je Gaetano Cozzi pričel ukvarjati na začetku šestdesetih in je nikoli ni zares popolnoma dokončal.¹⁶ V tej razpravi se je dotaknil kompleksnih tematik, ki o v bistvu zaobjemajo beneško družbo novega veka. Te tematike so se prvič in z izjemno intuicijo odločno dotaknile značilnega kompleksnega odnosa med beneško družbo in njenim pravom.

Iz uvoda, napisanega leta 1991, ko se je Cozzi končno odločil objaviti besedilo izpred mnogih let,¹⁷ lahko razberemo vodilne smernice zgodovinske raziskave, ki je bila vse od začetka zelo ambiciozno zastavljena:

"Z raziskavo o *Esecutori contro la bestemmia* sem hotel preučiti problem, ki je bil v središču mojega zanimanja, lahko bi rekel tudi moje civilnodružbene strasti, in me je, ne le zaradi enega odgovora ali morda premnogih odgovorov, začel zanimati med univerzitetnim študijem prava, to je problem odnosov med pravico in politiko ter družbo in njenim pravom. Po eni strani sem se zavedal zelo očitne teže, ki jo je oblast, s svojimi ideološkimi usmeritvami, s pritiskom različnih podpirajočih jo interesov, lahko imela in jo je na področju prava tudi hotela imeti pri določanju načinov in kriterijev, s katerimi je bilo potrebno zadostiti pravici. Pri tem sem opazoval, koliko je bila oblast pri tej svoji nameri uspešna in kako ji je včasih spodletelo ter katere sile so ji nasprotovale tako na področju politike kot sodstva. Po drugi strani sem se spraševal, kakšen vpliv je na ljudi, ki so izvrševali oblast, na sodnike in na njihov način pojmovanja pravice imela družba, z vsemi svojimi razredi in sloji, kulturami in tradicijami, regionalnimi različicami, družba s svojim razvojem in napredkom, z odnosom do zakonov, njihovim izpolnjevanjem ali kršenjem zaradi ciljev, ki se jih je zavedala ali pa tudi ne, in jih je bližnja stvarnost spodbujala tako s svojimi spremembami

kot tudi s tistim, kar se je v njej ohranjalo... Zdelo se mi je, da je to kroženje med oblastjo in pravico, med družbo in pravom, ki ji je sicer bilo vsiljeno, vendar si ga je v praksi prisvojila, mogoče najti tudi v preteklosti, in sicer s podrobno raziskavo delovanja nekega organa, kot je bil *Esecutori contro la bestemmia*."

Za ta odlomek lahko brez dvoma trdimo, da je izjemen. V njem je mogoče jasno razbrati, katere cilje in koliko si jih je Gaetano Cozzi zastavil pri preučevanju enega od beneških sodstev. S svojo očitno nedovršenostjo je razprava odslikovala nemirnega duha človeka, ki ga je beneški zgodovini, v katero je prelił bistrovidnost genialne, svoj čas prehitvejoče intuicije, morda približala usoda. S to intuicijo se je loteval množice problemov, ki so zaobjemali celotno družbo, vse do odnosov, ki jih je družba vzpostavljala z oblastjo in z upravljanjem pravice; slednja je bila izraz beneškega prava, edinega izmed evropskih pravnih sistemov, ki je zaradi svojih posebnosti postal emblematičen (mišljeno predvsem v njegovi konkretni dejavnosti), v katerem se pojem *nepristranskosti* ni izražal le navzven, temveč je predstavljal tudi najgloblje in najznačilnejše bistvo strukture oblasti, katere vidni izraz je bil.¹⁸

V razpravi *Esecutori contro la bestemmia* se je Gaetano Cozzi dotaknil nekaterih najpomembnejših značilnosti zgodovine beneške družbe in beneškega prava. V tem besedilu je pri preučevanju definicije zločina in kazni zanj zaobjel dolgo časovno obdobje, razkrivajoč najpomembnejše trenutke spremembe v nadzorni funkciji sodstva, ki je neposredno izhajalo iz Sveta deseterice. Zgodovinskega pogleda, po katerem sta bili pojmovanji pravice in politike tesno povezani, pa ni uporabil le za preučevanje kaznivih dejanj bogokletstva ter načinov, po katerih ga je bilo mogoče določiti in kaznovati, temveč tudi za preučevanje kaznivih dejanj, kot so bile igre na srečo, ilegalne poroke, prostitucija in vsi zločini, povezani z veliko družbeno in geografsko mobilnostjo.

V zadnjih delih je bil pri svojem raziskovanju še posebej natančen in selektiven pri izboru tematik, ki pa so se še vedno dotikale daljnosežnih problemov, katerih središče so naposled bila nekatera pereča vprašanja o najbolj skriti in osnovni naravi strukture beneške oblasti

16 Razprava je nastala kot skripta univerzitetnih predavanj, ki jih je v akademskem letu 1967-68 imel na Fakulteti za politične vede v Padovi. Šele mnogo kasneje ga je objavila beneška revija "Ateneo Veneto" (1991, št. XXIX), kasneje pa je bila objavljena tudi v zborniku *La società veneta e il suo diritto...* (Cozzi, 2000, 65-148), vendar pa je obdržala značaj provizoričnosti.

17 Uvod, ki ga lahko razumemo tudi kot nekakšno avtobiografijo njegove akademske in zgodovinopisne poti. Ko sem ponovno prebral separat, ki mi ga je podaril v aprilu leta 1992 in posvetilo ("to delo, ki zveni kot nekakšen epilog mojega učenja"), sem razumel, kako zelo pomembna mu je bila v tistem trenutku objava te raziskave, ki ji je posvetil nekatera najuspešnejša obdobja svojega življenja.

18 Če ne bi šlo le za problem jezika, bi se nam lahko zdelo nenavadno, da beneško pravo ni niti omenjeno v zgodovinopisni panorami evropskega prava. Upoštevajoč tehnično in sodno zasnovano drugih pravnih sistemov (tudi samega *common law*), pa je to v resnici vse bolj razumljivo. Glede na to, da sta za beneško pravo značilna jezik in sintaksa z močno politično valenco, ga je težje uokviriti znotraj nekega zapletenega teoretičnega sistema in ga razvrščati glede na preverjene obrazce, izposojene iz tehnično-pravne šole z začetka 20. stoletja. Za splošen oris evropskih pravnih sistemov prim.: Van Caenegem, 1992, 1995. Glede odnosov med pravnimi sistemi in sistemi oblasti prim.: Damaška, 1986, 1991.

ter o njeni usodi in vplivu na oblikovanje kulture in značaj družb, ki so si tako dolgo delile isto usodo...¹⁹

Ta vprašanja so bila med seboj tesno povezana, kar dokazuje že dejstvo, da so najbolj posebne in izvirne značilnosti vlade Beneške republike izvirale iz oblik in narave njene oblasti (prim. Povolò, 2000). To je bila predvsem in najprej republikanska oblast, in šele nato aristokratska oblast; v svojih rokah pa je imela tudi suverenost, ki se je proti zahodu in vzhodu razprostirala čez obširno ozemlje.

V delu *Diritto veneto e lingua italiana nelle isole Jonie nella prima metà dell'Ottocento*²⁰ je Gaetano Cozzi na t. i. območju *Levantskih otokov* v času, ko je Serenissima že davno bila le še daljni spomin, videl vpliv beneškega prava v vztrajni prisotnosti neke pravne kulture in kulture običajnega prava, ki je dokazovala, kako močno je dolgoletna beneška prevlada na tem območju vplivala na oblikovanje *forme mentis* lokalnih vladajočih slojev.

Govorimo torej o vplivu beneškega prava, njegovih običajev, njegovih značilnosti in njegovega načina interpretacije družbenih potreb. Podoba tega posebnega prava, ki ni poznalo tehnicizma in pravosodne izdelanosti, se je izoblikovala iz konkretnega ukrepanja sodnih uradov Beneške lagune in iz njihovega odpora, da bi se izražala po natančno določenih obrazcih, ali takšnih, ki bi jih bilo mogoče opredeliti z nespremenljivostjo zakona.²¹

Gaetano Cozzi se je torej dobro zavedal odločilnega vpliva dolgotrajne prevlade Beneške republike na stoletja pripadajoča ji ozemlja; šlo je za vpliv njenih institucij, njenega vladajočega sloja in predvsem njenega prava. Njegove poglobitvene značilnosti je na prelomu 19. stoletja odvetnik Daniele Marin opisal v drobni, vendar bogati knjižici z naslovom *Della veneta giurisprudenza civile, mercantile e criminale*. Kot je poudaril Gaetano Cozzi, sta bila Daniele Marin pa tudi Agostino Sagredo (še eden od velikih beneških intelektualcev, ki se je enako strastno in s pretanjenim čutom ukvarjal z zgodovino Beneške republike) vsak na svoj način očitni pričr kulturnega vpliva in privlačnosti, ki ju je Beneška republika, navkljub časovni odmaknjenosti, še vedno imela na pomemben del vladajočega sloja Beneške lagune.

Zapisi Daniela Marina in Agostina Sagreda so bili objavljeni v pomembnem delu *Venezia e le sue lagune*, ki je v času devetega kongresa italijanskih znanstvenikov

izšlo v politično precej napetem ozračju, v katerem so ponovno preučevanje zgodovine stare Beneške republike očitno predlagali z namenom uveljavitve preporenda italijanske kulture. To delo se v bistvu skorajda v celoti ukvarja le z ambientom neposrednega okolja Benetk, njegovo zgodovino in umetnostjo. To se je zgodilo zato, je pojasnjeval Cozzi, "ker bi bilo edinstvenost tega ambienta nesmiselno vključiti v opis tako drugačnega ambienta, kot je bila beneška *Terraferma* (Cozzi, 2000a).

Zelo verjetno pa je prav ta drugačnost (ali, bolje rečeno, izključnost), ki je pravzaprav tvorila osnovo tako pomebnega dela, kot je *Venezia e le sue lagune*, bila ena od najpomembnejših *kulturnih* in zgodovinskih značilnosti družbe, izšle izpod stoletne prevlade Beneške republike. Te značilnosti so z leti postale še vidnejše in jih je bilo zelo težko ločiti od narave in samega stroja oblasti, ki se je iz institucij neposrednega okolja Benetk vse bolj razširila preko obširnega teritorija.²²

Gaetano Cozzi se je očitno zavedal narave in specifičnosti *drugačnosti*, ki je ob koncu 18. stoletja, navkljub stoletjem prevlade, še vedno opredeljevala tako imenovani *Stato da terra*. Bolj kot v svoji preteklosti in drugačni pravni tradiciji,²³ se je podoba te različnosti izoblikovala prav zaradi vpliva beneškega prava, ki se je pragmatično izkazovalo preko institucij in sodišč glavnega mesta (prim. Cozzi, 1997). Vendar pa so to *drugačnost* v bistvu obravnavali le z vrha, v okviru zgodovinskega pogleda, ki se je s svojo analizo dotikal preučevanja protislovij in političnih odločitev vladajočega sloja Benetk.

Ob tem lahko še dodamo, da sta bili moč in privlačnost *mita*, ki smo ga hote opredelili kot *delnega*, konstantni značilnosti dokaj subtilnega in prodornega zgodovinopisnega zaznavanja in sta večinoma prepredčevali popolno doumevanje neizbežnih posledic izvajanja neke oblasti, ki se je, prežemajoč kulturo in *formo mentis* vladarjev, manifestirala v tako izvirnih oblikah.

Za Gaetana Cozzija sta bili moč pa tudi nemoč beneškega prava sestavni del republikanske oblike beneške države in preizkušene tradicije vladanja njenega vladajočega sloja. Prav struktura beneške oblasti, osnovana na zapleteni mreži ravnovesij in medsebojnih odnosov med mnogoštevilnimi institucijami, ki so se postopoma ustanovljale, oblikovale in preoblikovale, je tako globoko vplivala na družbeno tkivo beneškega *Dominija*.

19 Vprašanje, ki si ga je Cozzi že na začetku 80. let 20. stol. zastavil v omenjeni razpravi *Fortuna, o sfortuna, del diritto veneto nel Settecento*: "Toda ali sta bila to pravo in to sodstvo, ki so ju že kar tradicionalno opevali, dejansko uspešna tudi v zadnjem obdobju Beneške republike, oziroma ali jima je zares uspelo pridobiti naklonjenost podložnikov, prenikniti v njihovo kulturo in prakso, kakor tudi postati vzor tujcem?" (Cozzi, 1982, 320).

20 Ponovno objavljen v že omenjenem zborniku Cozzi, 2000, 357-372.

21 Bolj kot sam patriciat, ki je sicer bil duša beneških institucij, so tolmači tega prava bili *Consultori in iure*. Dovolj je že bežen pregled del Gaetana Cozzija, da ugotovimo, kako so njihovi zapisi in mnenja (nasveti) vplivali tako na njegovo raziskovalno dejavnost kot tudi na samo njegovo zgodovinsko občutljivost.

22 Prim. opažanja v Povolò, 2000 in v *Uvodu* k: Girardi, 1999.

23 V *Stato di Terraferma* se je, podobno kot v drugih italijanskih državah, globoko ukoreninilo obče pravo. Njegove pravnoznanstvene in učene značilnosti so bile v očitnem nasprotju z bolj pragmatičnim beneškim pravom.

Ta oblast je bila, vsaj teoretično, organizirana na osnovi načela enakovrednosti in je bila s svojo *birokracijo* postavljena v sami prestolnici ter se ni mogla izražati po hierarhičnih obrazcih, ki so se sicer že uvaljavljali v drugih državah. Ta oblast je ljubosumno varovala svoje posebne jurisdikcijske prerogative tudi zato, ker je bila njena aristokratska oblika na neki način tako občutljiva, da se ni upirala vplivu Svetega sedeža. Sicer je bila vedno pripravljena odzvati se vsakršnemu vmešavanju cerkve, vendar pa se je tudi zavedala nepogrešljive vloge cerkvene države v Italiji kakor tudi nujnosti razpolaganja z zvesto duhovščino, privrženo tradicijam in pripravljeno na interakcijo s podložniki.

Odnose med Cerkvijo, njenimi institucijami in njeno politično vlogo ter življenjem Beneške republike je Gaetano Cozzi vedno upošteval kot bistvene in odločilne aspekte.²⁴ Od odnosov in odločitev, ki jih je Beneška republika sprejemala in izvajala na področju cerkvene politike, je bila v bistvu odvisna tudi usoda beneškega prava.

Ni naključje, da je veliki beneški raziskovalec večkrat izpostavil, kako je bil pomen *interdikta* iz let 1606-1607 odločilen pri preoblikovanju vloge beneškega prava in odnosov med vladajočimi in vladanimi.²⁵

V izjemnem odlomku velikega pomena, v katerem se zdi, da se je Cozzi rešil svojega odpora do postavljanja preveč odločnih trditev in zatekanja k navadi kontrastnega opisovanja življenja beneških ustanov, se dogajanje, povezano z interdiktom, izkaže za pravo ločnico v zgodovini Beneške republike:

"Verjetno je bil uspeh beneškega prava v 17. stoletju naslednji: v hierarhiji virov je bil postavljen pred obče pravo, in to ne le v Benetkah, temveč tudi v trdnjavah klasične pravne kulture, kakršna je bila Furlanija: poveličevali so ga celo pravniki Terraferme na račun statotov

svojih mest; to je bila tudi neposredna posledica spora glede interdikta, ki je, povzdigujoč suverenost Republike, razkril pomen prava kot njene najizrazitejše značilnosti. Kjer je obče pravo, ki je bilo naslednik rimskega, že po antonomaziji pomenilo pravo Imperija in Cerkve, so se veliki organizmi iz različnih razlogov sklicevali na rimstvo. Medtem ko so zagovorniki beneškega prava postali še posebej tisti, ki so kot učenci fra Paola Sarpija v uradu svétnikov beneške gosposke ponavljali njegove ideje in učenje, pa so pravniki, ki so uveljavljali premoč občega prava, pravo Cerkve in Imperija postavljali pred pravo Beneške republike" (Cozzi et al., 1992, 183).

Gaetano Cozzi je torej menil, da je bil interdikt pomemben dogodek, ki je odločilno vplival na življenje prava in beneških ustanov. To je bil eden temeljnih²⁶ dogodkov, izvor in razloge zanj pa gre verjetno iskati v družbenem in političnem procesu, katerega očitni in relevantni znaki so se nakazovali že v predhodnih desetletjih.²⁷

Zaradi nespornih ideoloških povezav med občim pravom, Cerkvijo in Imperijem je *interdikt* z odkrito razglasitvijo svojih vrednot in idej zagotovo prispeval k uveljavitvi beneškega prava in vsega najpomembnejšega, kar je to predstavljalo ne le vladajočim, temveč tudi tistim, ki so le-tem vladali.

V besedah Gaetana Cozzija, v njegovem odločnem poudarjanju uveljavitve beneškega prava, pa je mogoče zaznati zavedanje o tem, da Beneška republika in njene ustanove od tega trenutka dalje niso več zmogle obdržati svoje običajne podobe.

Ideološka osnova beneškega prava je bila namreč *ločenost*, ki je Dominanto ločevala od njenih dominijev in dopuščala vladne ukrepe, ki so sicer ščitili ugled in nadrejenost vladajočega mesta, vendar pa niso preveč posegali v življenje podrejenih središč.

24 Glede tega glej delo, napisano v sodelovanju z M. Knaptonom in G. Scarabellom, o zgodovini Beneške republike in še posebej zapis v samem *Uvodu* (Cozzi, 1992, XXI-XXIII).

25 Dodajmo, da se strokovnjaki niso strinjali s to njegovo domnevo (prim. opažanja v Grubb, 1986, 56 in sl.).

26 Kriza *interdikta* je bila izjemno resna, njene posledice pa so bile za ruralno prebivalstvo verjetno zelo globoke. Čeprav ni raziskav, ki bi to podrobneje osvetlile, je mogoče sklepati, da bi bile posledice izziva Svetemu sedežu in vsemu tistemu, kar je predstavljal, lahko uničujoče za politično ureditev Beneške republike. Na primer, v neki skupnosti zgornjega vicenškega območja so v času samega *interdikta* sklenili, da bo vsak petindvajseti dan v mesecu praznik. Skupnost je na zahtevo dekana svojo odločitev utemeljila z nujno potrebo za odvratanje negativnih učinkov, ki so jih hude vremenske razmere povzročale na pridelku. Učinki, ki bi jih lahko povzročala "neenotnost in nesoglasje med blaženim očetom našim, papežem Pavlom V., in prevzvišeno našo Beneško republiko". Približno petdeset let pozneje pa so se v drugi skupnosti istega območja odločili, da bodo zaradi nerodovitnosti polj, ki so jo navkljub delavnosti prebivalstva ugotavljali že leta, poslali v Rim sla, da bi zaprosil za neposredno papeževo posredovanje. Tamkajšnji ljudje so bili namreč prepričani, da je celotna skupnost po njihovi krivdi, ali krivdi njihovih prednikov, doletelo izobčenje ali *interdikt*. Rim je privolil v zahtevano odvezo in predpisal obvezen tridnevni post, ki naj mu sledita spoved in obhajilo (Fornasa, 2001, 4; 1999, 325).

27 O teh problemih Povolo, 1997, 174 in sl. V *Uvodu* k delu *Repubblica di Venezia e stati italiani* je vprašanje *interdikta* umeščeno v širši kontekst: "Žal nisem obdelal naslednjega obdobja [tistega, ki je sledilo obdobju iz dela *Il Consiglio dei dieci e l'autorità suprema*], to je obdobja, v katerem se je potrebno vprašati, če je bilo, in v kolikšni meri je bilo, zaznati posledice spremembe 'vlade', ki se je po trditvah fra Paola Sarpija zgodila leta 1582... To je bilo eno najbolj silovitih in nemirnih obdobjev Beneške republike, ki so ga zaradi interdikta zaznamovali spor z apostolskim sedežem, njegove neljube posledice... in uničujoče slabšanje javnega reda tako v Benetkah kot v *Terrafermi*, to je obdobje, ki se je zaključilo z delitvijo patriciata na bogate in revne in z zahtevo slednjega po omejitvi kazenskih pooblastil Sveta deseterice" (Cozzi, 1992, XV).

Gaetano Cozzi in Salvator Žitko v predsedstvu mednarodne konference Istra in Beneška republika: ustanove, pravo, uprava, ki se je odvijala v Kopru od 10. do 12. junija 1993.

Beneško pravo je bilo vse to: izraz republikanske države in aristokracije, ki se je s slednjo močno identificirala. *Interdikt* je omilil ideološke in institucionalne razmejitve, značilne za star princip ločenosti. S svojim izkazovanjem moči je vsem pokazal ne le, da so te meje le še sredstvo za doseganje določenih ciljev, temveč tudi, da prav tako dajejo legitimnost strukturi oblasti, ki morda ni popolnoma usposobljena za ohranjanje obstoja države in za njeno delovanje.

Cozzi se je republikanski strukturi države posvetil v raziskavah, za katere lahko rečemo, da so njegove zadnje.

V delu *Giuspatronato del doge e prerogative del primicerio sulla cappella ducale di San Marco (secolo XVI-XVIII). Controversie con i procuratori di San Marco de supra e i patriarchi di Venezia*²⁸ se Cozzi ukvarja z eno od ključnih tematik republikanske oblasti.

Lik doža, ki je bil pravi emblema Beneške republike, je raziskal z vidika kompleksnega zaporedja medsebojnih institucionalnih in političnih povezav. *Vladar* Beneške republike je imel velike jurisdikcijske pristojnosti glede bazilike sv. Marka. Te pristojnosti niso bile zaobjete v sodni oblasti Castellskega patriarha, ki se je izvajala preko *Primicerija sv. Marka*. Na ta način je dož, kot predstavniška in emblematična figura Beneške republike, lahko imel sveto in religiozno konotacijo, ki je sestavni del vsake politične organizacije.

Seveda je bilo logično, da so spori in napetosti s patriarhom nastajali še posebej takrat, kadar je funkcijo *Primicerija* opravljal nekdo, ki je nameraval izpostaviti doževu religiozno in jurisdikcijsko razsežnost.

Vendar pa so doževu jurisdikcijo nad doževu kapelo sv. Marka močno omejevali predvsem *Procuratori de supra*, ki so bili pooblaščenici za upravljanje dediščine

bazilike sv. Marka in njeno varstvo. Prav napetosti med tema dvema visokima državniskima funkcijama so zaznamovale zgodovino posebnih pravic doževe kapele:

"V vprašanju izvora doževe oblasti nad doževu kapelo se je skrival tudi spor, ki je šel vstric s sporom med dožem in patriarhom, in sicer spor s *Procuratori di San Marco de supra*. Kot smo rekli, je to bil najbolj zahrbtn, najbolj subtilen in najbolj prikrit spor, ker sta bili vanj vpleteni dve visoki državniški funkciji in je, dotikajoč se institucionalne zgradbe, rušil njeno ravnovesje, saj so bila njegova politično-religiozna ozadja morda enako ali pa še bolj nevarna od samega spora s patriarhom...

Vendar pa so se *Procuratori de supra* bali dožev ... skušnjav, ki bi jim podlegli v obliki pristranskega opravljanja svoje funkcije, ter zlorabljanja vneme in nezadovoljstva najpomembnejših organov, kot sta bila senat in Veliki svet, izkoriščajoč še posebej sakralno karizmo, ki jim je bila dodeljena zaradi njihovega položaja "varuhov in pravih upravnikov cerkve in kapele sv. Marka" (Cozzi, 1992-93, 236-237).

Pri preučevanju posebnih doževih pravic do bazilike sv. Marka je Gaetano Cozzi prodril v enega najbolj kompleksnih vprašanj beneške politične organiziranosti. Tako kot velike monarhije, se tudi Beneška republika ni mogla odreči dejstvu, da je njenega najvišjega predstavnika lahko odlikovala sakralna in religiozna razsežnost, ki je na podrejene delovala zelo karizmatično.

V aristokratski republiki pa je bilo to nujno potrebno omejiti in nadzorovati z določenimi institucionalnimi mehanizmi. V bistvu so bila torej nasprotja med dožem in *Procuratori de supra* izraz neizogibnih napetosti znotraj republikanske strukture oblasti.

Ta mojstrska razprava se torej ukvarja z nekaterimi najbolj pretanjenimi in skritimi vidiki beneške institu-

cionalne zgodovine. Vidiki, ki so v bistvu bili sestavni del najvitalnejše limfe beneškega prava.

Ob koncu svojega življenja se je Gaetano Cozzi hotel preizkusiti v tej veliki in izjemno subtilni tematiki zgodovine prava in politike. V ozadju omenjenih sporov najdemo namreč nekatera najpomembnejša vprašanja, povezana z zgodovino Beneške republike, njenega prava in njenih institucij.

Z odhodom Gaetana Cozzija smo izgubili velikega strokovnjaka za beneško zgodovino. Človeka, ki je, kot rečeno, kot le malokdo znal osmisliti akademski študij in mu vdahniti vitalnost. Prav s tem študijem je tudi ustvaril šolo, dovzetno za sprejemanje in negovanje spodbud in neposrednih spoznanj iz njegovega raziskovalnega dela (Cozzi, 1980/1985).

Tistim, ki so dolga leta z njim delali in z njim delili ljubezen ter zanimanje za beneško zgodovino, njegov odhod nedvomno pomeni, in bo pomenil, boleč in pomemben trenutek za razmislek o preteklosti, prepolni dogodkov in vtisov, da bi jo lahko pozabili, ki pa spodbuja k nadaljevanju hoje po poti, začrtani v letih, ki so nam, žal, že oddaljena, vendar pa čustveno še vedno zelo blizu.

LITERATURA

Cooper, J. F. (1963): The bravo. In: Ringe, D. A. (ed.): The bravo. New Haven, Conn.

Cozzi, G. (1951-52): Politica e diritto in alcune controversie confinarie tra lo Stato di Milano e la Repubblica di Venezia (1564-1622). Archivio storico lombardo, serija VIII, III. Milano, 7-44.

Cozzi, G. (1953): La messa dei magi di pre Antonio Vignarca. Archivio storico lombardo, serija VIII, IV. Milano, 3-9.

Cozzi, G. (1953a): Vita avventurosa di un setaiolo eretico. Archivio storico lombardo, serija VIII, IV. Milano, 3-10.

Cozzi, G. (1955): Venezia barocca. Conflitti di uomini e idee nella crisi del Seicento veneziano. Benetke.

Cozzi, G. (1956): Traiano Boccalini, il cardinal Borghese e la Spagna, secondo le riferite di un confidente degli Inquisitori di stato. Rivista storica italiana, LXVIII. Torino, 230-254.

Cozzi, G. (1957): La strada di San Marco ed un progetto di canale navigabile tra Adige e Adda. Archivio storico lombardo, serija VIII, VII. Milano, 3-37.

Cozzi, G. (1961): Federico Contarini: un antiquario veneziano tra Rinascimento e Controriforma. Bollettino dell'Istituto di storia della società e dello Stato Veneziano, III. Firenze, 190-220.

Cozzi, G. (1965): Note su tribunali e procedure penali a Venezia nel '700. Rivista storica italiana, LXXVII. Torino.

Cozzi, G. (1979): Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa. Torino.

Cozzi, G. (1980/1985): Stato, società e giustizia nella Repubblica veneta (secoli XV-XVIII). I. in II. del. Rim.

Cozzi, G. (1982): Repubblica di Venezia e Stati italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII. Torino. Einaudi.

Cozzi, G. (1988): "Ordo est ordinem non servare". Considerazioni sulla procedura penale di un detenuto del Consiglio dei dieci. Studi storici, 29. Roma, 309-320.

Cozzi, G. (1989): Autodifesa o difesa? Imputati e avvocati davanti al Consiglio dei dieci. V: Berlinguer, L., Colao, F. (eds.): Crimine, giustizia e società veneta nel XVIII secolo. Milano, 1-87.

Cozzi, G. (1992-93): Giurpatronato del doge e prerogative del primicerio sulla cappella ducale di San Marco (secolo XVI-XVIII). Controversie con i procuratori di San Marco de supra e i patriarchi di Venezia. Atti dell'Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, CLI. Benetke, 1-69;

Cozzi, G. (1997): Ambiente veneziano, ambiente veneto. Governanti e governati nel Dominio di qua dal Mincio nei secoli XV-XVIII. Benetke.

Cozzi, G. (1997a): Ambiente veneziano, ambiente veneto. V: Cozzi, G. (ed.): Saggi su politica, società, cultura nella Repubblica di Venezia in età moderna. Benetke.

Cozzi, G. (2000): La società veneta e il suo diritto. Saggi su questioni matrimoniali, giustizia penale, politica del diritto, sopravvivenza del diritto veneto nell'Ottocento. Benetke.

Cozzi, G. (2000a): Venezia a metà Ottocento. La politica del diritto di Daniele Manin. V: Cozzi, G. (ed.): La società veneta e il suo diritto. Saggi su questioni matrimoniali, giustizia penale, politica del diritto, sopravvivenza del diritto veneto nell'Ottocento. Benetke, 373-392.

Cozzi, G., Knapton, M & G. Scarabello (1992): La Repubblica di Venezia nell'età moderna. Dal 1517 alla fine della Repubblica. Torino.

Damaška, M. R. (1986): The faces of justice and State authority. New Haven.

Damaška, M. R. (1991²): The faces of justice and State authority. Bologna.

Darovec, D. (2000): Sodišča v Istri do leta 1809. V: Žontar, J. (ed.): Pravo – zgodovina – arhivi. Prispevki za zgodovino pravosodja. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije, 123-138.

28 Objavljen v Cozzi 1992-93, 1-69. V drugačni obliki ponovno objavljen v že omenjenem zborniku Cozzi, 2000.

- Dezza, E. (1989):** Accusa e inquisizione dal diritto comune ai codici moderni. Milano.
- Fornasa, S. (1999):** L'uomo, la terra e l'anima. Storia di famiglie, vita economica e dimensione religiosa a Castelgomberto in età moderna. V: Castelgomberto. Storia di una comunità rurale dal Medioevo all'Ottocento. Vicenza.
- Fornasa, S. (2001):** La Valle dell'Agno in età moderna. V: La Valle dell'Agno. L'ambiente, gli uomini, l'economia. Vicenza.
- Geertz, C. (1973):** The interpretations of cultures. New York.
- Geertz, C. (1987²):** The interpretations of cultures. Bologna.
- Girardi, M. (1999):** Il leone atterrato. Un secolo di studi sulla caduta della Repubblica veneta. Saggio bibliografico. Verona.
- Grubb, J. (1986):** When myths lose power: four decades of venetian historiography. *Journal of modern history*, 58. Chicago, 43-94.
- Lowry, M. J. C. (1971):** The reform of the Council of Ten, 1582-83: An unsettled problem. *Studi veneziani*, 13. Benetke, 275-310.
- Marchetti, P. (1994):** Testis contra se. L'imputato come fonte di prova nel processo penale dell'età moderna. Milano.
- Martin, J., Romano, D. (2000):** Venice reconsidered. The history and civilization of an Italian city-state. Baltimore.
- Meccarelli, M. (1998):** Arbitrium. Un aspetto sistematico degli ordinamenti giuridici in età di diritto comune. Milano.
- Povolo, C. (1996):** Il processo Guarnieri. Buie-Capodistria, 1771. Koper.
- Povolo, C. (1997):** L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento, Verona.
- Povolo, C. (2000):** The creation of Venetian historiography. V: Martin, J., Romano, D.: Venice reconsidered. The history and civilization of an Italian city-state. Baltimore, 491-519.
- Priori, L. (1644 [1622]):** Pratica criminale secondo il rito delle leggi della Serenissima Repubblica di Venetia. Benetke.
- Rosoni, I. (1995):** Quae singula non prosunt collecta iuvant. La teoria della prova indiziaria nell'età medievale e moderna. Milano.
- Sbriccoli, M. (1991):** "Tormentum idest torquere mentem". Processo inquisitorio e interrogatorio per tortura nell'Italia comunale. V: Maire Vigueur, J. C., Paravacini Bagliani, A. (eds.): La parola all'accusato. Palermo, 17-32.
- Van Caenegem, R. C. (1992):** An historical introduction to Private Law. Cambridge.
- Van Caenegem, R. C. (1995²):** An historical introduction to Private Law. Bologna.
- Ventura, A. (1982):** Politica del diritto e amministrazione della giustizia nella Repubblica veneta. *Rivista storica italiana*, XCIV. Torino, 596-597.

Claudio Povolo